

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політології

**ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ В
ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ (НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ
ФЕДЕРАЦІЇ, РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ, УКРАЇНИ)**

Кваліфікаційна робота магістра
зі спеціальності 052 – Політологія
освітній рівень «магістр»

студентки:
II курсу ОР «магістр»
заочної форми навчання
Олександри Хомутовської

Науковий керівник:
кандидат політичних наук, доцент
Микола Григорович Каращук

Допущено до захисту:
Завідувач кафедри _____

Київ – 2021

Зміст

Вступ.....	3 - 5
I. Теоретичні засади дослідження виборчих систем.....	6 - 32
II. Специфіка функціонування виборчих систем в Російській Федерації та Республіці Білорусь.....	33 - 58
III. Особливості функціонування виборчої системи в сучасній Україні.....	59 - 77
Висновки.....	78 - 79
Список використаних джерел.....	80 - 86

Вступ

Актуальність теми роботи:

У сучасних суспільствах демократичного типу вибори є невід'ємною частиною політичного процесу, однією з форм демократії. Вони виступають засобом формування органів державної влади, а також способом забезпечення контролю за нею.

Порядок проведення виборів і способи підрахунку голосів у кожній країні мають свої особливості. Вони визначені чинними у цій державі правовими нормами, правилами, традиціями. У правових нормах формулюються основні вимоги до кандидатів, які обираються до представницьких органів або на виборні державні посади; регулюється діяльність органів влади, що проводять вибори; визначається статус виборців та виборчих блоків; встановлюються процедури передвиборчої агітації та голосування, порядок визначення результатів голосування та способи їх оскарження.

Виборча система є важливим і обов'язковим елементом демократичного політичного режиму. Формування парламенту – насамперед пов'язане з функціонуванням виборчої системи в кожній країні. Весь спектр політико-правових проблем у частині розвитку не лише законодавчої влади, а й системи державної влади в цілому впливає на: становлення і розвиток партійної системи, політичної структуризації суспільства, демократизації державної влади, збалансування політичної системи тощо. Вибори є не тільки основоположним інститутом сучасних розвинутих держав, а й пріоритетною формою безпосередньої демократії.

Об'єднуючим фактором, який зумовлює дослідження саме виборчих систем Російської Федерації, Республіки Білорусь та України є, безумовно, те, що всі ці держави свій шлях незалежності розпочинали на підґрунті радянського виборчого законодавства. В цьому контексті цікавим видається дослідження векторів розвитку кожної виборчої системи означених країн і аналіз змін до виборчого законодавства за період незалежності з огляду на спільну вихідну точку такого шляху.

Українським суспільством остаточно ще не визначено тип виборчої системи і виборче законодавство є нестабільним. Недопустимим є те, що майже кожні наступні парламентські вибори регулюються новим виборчим законом. Однак, визначений курс нашої держави на євроінтеграцію ставить низку зобов'язань перед Україною. У Преамбулі Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством та його державами-членами було підкреслено важливість створення багатопартійної системи з вільними і демократичними виборами.

Саме такими частими змінами і нестабільністю в цьому аспекті виборчої системи також зумовлена актуальність досліджуваної теми.

Мета і завдання дослідження:

Метою дослідження є вивчення сутності виборчої системи, супутніх понять, типів виборчих систем, а також визначення переваг і недоліків кожного з цих типів. До того ж, на прикладах пострадянських країн (Російська Федерація, Республіка Білорусь, Україна) дослідження виборчих систем цих держав, а також аналіз їхнього розвитку і вдосконалення.

Виходячи із мети дослідження виокремимо такі завдання:

1. Узагальнити теоретичні засади дослідження виборчих систем;
2. Дослідити специфіку функціонування виборчих систем в Російській Федерації та Республіки Білорусь;
3. Проаналізувати особливості функціонування виборчої системи в сучасній Україні.

Об'єкт дослідження: виборча система як сукупність правил і прийомів організації та проведення виборів до представницьких органів влади.

Предмет дослідження: особливості функціонування виборчих систем в пострадянських державах на прикладах Російської Федерації, Республіки Білорусь, України.

Методи дослідження:

- Історичний метод – за його допомогою досліджено деякі аспекти зародження, формування та функціонування типів виборчих систем в різні історичні періоди.

- Компаративний метод – за його допомогою здійснено як порівняння видів виборчих систем у різні часи історичного розвитку, так і здійснено порівняння сучасних виборчих систем досліджуваних держав.

- Структурно-функціональний – за його допомогою було розкрито основні ознаки предмета дослідження, визначено проблеми функціонування виборчих систем.

- Метод узагальнення – за його допомогою виведене поняття «виборча система» шляхом узагальнення основних ознак цього явища; узагальнено основні переваги і недоліки кожного типу виборчої системи.

Структура роботи:

Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 86 сторінки, список використаних джерел нараховує 72 найменування.

I. Теоретичні засади дослідження виборчих систем.

Виборча система як об'єкт наукового дослідження була актуальною у роботах багатьох дослідників. Вагомий внесок в теоретичні основи виборчих систем було здійснено такими дослідниками як: Е. Лейкманом та Д.Д. Ламбертом, Т. Хейром, Імперіалі, Д.С. Міллем, М. Дюверже.

Сучасними дослідниками виборчих систем є: Р. Таагапера, М. Шугарт, М. Уорелстайн, Т. Браун, Т. Кіс, Ю. Веденєєв, В. Лисенко.

До питань аналізу виборчої системи в Україні зверталась значна кількість провідних вітчизняних науковців: А. Романюк, О. Пухкало, М. Росенко, В. Білоус, М. Пойченко, Е. Пуфлер, Є. Радченко, С. Рябов, А. Ткачук, П. Шляхтун, Ф. Кирилюк, В. Гончарук, Ф. Рудич, В. Шаповал, К. Бабенко, А. Георгіца, О. Марцеляк, А. Білоус, Ю. Шведа, М. Ставнічук, Б. Страшун та інші.

Досліджуючи будь-яке явище, перш за все необхідно визначити поняття об'єкта дослідження. Як відомо, поняттям називають спосіб відображення дійсності, за якого предмет розкривається через сукупність його суттєвих ознак [41; с. 213]. Підходів до визначення поняття «виборча система» існує у науковій думці декілька.

Варто звернути увагу, що ця категорія є об'єктом дослідження одразу декількох наук, зважаючи на сферу його використання і сутнісні характеристики тих процесів, які охоплюють обсяг цього поняття. Так, найбільшої уваги заслуговують доробки політологічної і юридичної наук щодо визначення поняття «виборча система».

Загалом в науковій літературі існує три розуміння цього поняття: вузьке; широке; нормативно-правове. Варто наголосити, що визначення поняття «виборча система» за кожним з цих підходів не виключає одне одного, а навпаки, розкриває це поняття з різних боків, акцентуючи увагу на певній його характеристиці.

У вузькому розумінні, виборчу систему визначають «як сукупність суспільних відносин, які виникають у зв'язку і в процесі формування владних структур держави і виявлення волі виборців з приводу докорінних питань

громадського життя, що ґрунтується на певних правових і демократичних принципах» (А. Руппель) [59; с. 18].

М. Ставнійчук, в широкому сенсі, під виборчою системою розуміє «систему суспільних відносин, що охоплюють порядок організації і проведення виборів представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [18; с. 230]. У широкому розумінні «виборчу систему» визначає і Юридична енциклопедія, розглядаючи її «як порядок організації і проведення виборів до представницьких органів державної влади, місцевого самоврядування і здійснення громадянами своїх виборчих прав» [71; с. 31].

Вітчизняна політологічна наука дещо іншим чином трактує поняття виборчої системи. Так, П. Шляхтун визначає поняття виборча система «як сукупність правил і прийомів, які забезпечують участь громадян у формуванні представницьких органів влади». Вона, на переконання професора П. Шляхтуна, базується на виборчому праві — сукупності юридичних норм, які регулюють участь громадян у виборах органів влади, організацію і проведення виборів, відносини між виборцями і представницькими органами. [70; с. 203]

За визначенням С. Гелея виборча система є «сукупністю передбачених законом виборчих процедур, пов'язаних із формуванням органів влади» [22; с. 210]. Відповідно до трактування О. Воронянського виборча система — це система суспільних відносин, пов'язаних із формуванням із формуванням представницьких органів шляхом виборів. [21; с. 117] В. Гончарук прямо ототожнює виборчу систему з сукупністю правових норм, що регламентують проведення виборчого процесу. [23; с. 151]

Досить чітко, на нашу думку, визначає поняття виборчої системи М. Юрій, зазначаючи, що в широкому розумінні поняття «виборча система» включає в себе всі суспільні процеси і правила, пов'язані з виборами, тоді як у вузькому розумінні виборча система - це спосіб урахування голосів виборців і розподіл місць в органах державної влади між кандидатами (групами кандидатів) [72; с. 311].

У зарубіжній політології термін «виборча система» здебільшого використовується у вузькому сенсі. Так, Е. Лейкман, Дж. Д. Ламбер розглядають виборчу систему як спосіб голосування та підрахунку голосів [40 с. 7]. Р. Таагепера та М. Шугарт суттю виборчої системи вважають правила розподілу місць у парламенті відповідно до результатів голосування. Х.-Й. Леше визначає, що виборча система – це сукупність закономірностей, які закріплюють умови висування, можливі види голосування виборців і порядок розподілу парламентських мандатів за результатами цього голосування. М. Галлахер, М. Лавер та П. Майер розглядають виборчу систему як специфічний механізм, що дає змогу конвертувати голоси виборців у парламентські місця [5].

Щодо третього підходу визначення досліджуваного поняття, а саме: нормативно-правового, можемо зазначити, що його окреме виділення є дещо спірним, оскільки ґрунтується виключно на тому, що конкретному визначенню поняття надані ознаки офіційності. Так, нормативно-правовий підхід ґрунтується на тому, що категорію «виборча система» внесено до нормативно-правового акта певної держави, чим надано йому статусу офіційного тлумачення з боку відповідної держави.

В цьому контексті варто згадати, що термін «виборча система» в законодавчій практиці вперше був використаний Конституцією СРСР 1936 року, в якій так була названа глава XI, яка регламентувала вибори в Радянському Союзі.

З огляду на наведені вище визначення і підходи можна дійти висновку, що поняття виборчої системи тісно співіснує з такими поняттями як «виборче право» і «вибори». Проте, перш ніж розглянути ці поняття, варто звернути увагу на те, що поняття «виборча система» містить два слова у своєму складі. Здебільшого його тлумачення виходить зі змісту виборів, як ключового елемента цієї категорії, який наділяє його вирішальними сутнісними характеристиками. Однак, на ряду з цим варто розглянути поняття «система» у складі досліджуваної категорії.

Система – це інтеграція однотипних за змістом утворень і структурно впорядкована цілісна єдність, що має відносну самостійність, стійкість, автономність функціонування і взаємодію із зовнішнім середовищем для досягнення певної мети [36; с. 208]. Цілісність системи виражається у тому, що об'єднання відповідних частин має необхідний характер і здійснюється не тільки за формальними, але і за сутнісно-змістовними ознаками, обумовленими єдністю їх задач і цілей, органічним зв'язком і взаємодією в процесі функціонування. Визначення системи має включати такий набір характеристик: виявлення складових частин системної цілісності, виявлення специфічних якостей кожної з частин; аналітичне виявлення зв'язків, відносин і залежностей частин між собою, узагальнення частин в їх якісній визначеності та взаємодії, що розкриває властивості системи як єдиного цілого, пізнання функціонального призначення, ролі та ефективності впливу системи і кожної частини на середовище і зворотного впливу середовища на систему.

Отже, можемо зазначити, що виборча система являє собою сукупність елементів, що взаємодіють між собою, у кожного елемента системи своє функціональне призначення і всі вони разом є достатніми та необхідними для досягнення цілі, що стоїть перед системою. За своєю природою вибори це перш за все процес і відносини що виникають під час виборів носять здебільшого процесуальний характер, тому центральним елементом виборчої системи є технологічна складова, що представляє собою сукупність способів, методів, прийомів та критеріїв, які доцільно об'єднати терміном конституційно-правова технологія. Якщо ж під метою виборів розуміється забезпечення виборчих прав громадян, а також формування персонального складу виборної інституції, то склад виборчої системи, включає конституційно-правові технології висунення кандидатів на посаду, голосування виборців, обрахунок голосів, а також, відповідно, встановлення результатів виборів. Вказані елементи входять до складу виборчої системи тому, що вони здійснюють визначальний вплив на результат виборів. Ці елементи дають нам відповідь на питання хто і у який спосіб може претендувати на виборну посаду, як відбувається висунення

кандидатів територіально та процедурно, який зміст голосу виборця та яким чином ним здійснюється волевиявлення, яким є метод, формула підрахунку голосів і які критерії встановлення переможців на виборах, тобто хто приймає участь у розподілі мандатів [5].

Під виборчим правом у сучасній науці розуміють частіше за все право обирати і бути обраним.

Так, Конституційний суд України надав тлумачення поняття «виборче право», зазначивши, що за змістом статей 38, 70, 71, 76, 141 Конституції України сутність виборчого права складає право громадян України вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Це право є загальним, рівним і прямим [56].

М. Ставнійчук визначає виборче право «як систему правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з формуванням органів державної влади та місцевого самоврядування шляхом голосування» [61, с. 210].

Ф. Кирилюк зазначає з цього приводу, що поняттям виборчого права позначаються два взаємопов'язані явища, а саме: виборче право «як сукупність норм, які регулюють порядок і умови формування виборних органів, заміни виборних посад»; виборче право як «суб'єктивне право на участь у виборах». Як суб'єктивне право особи виборче право поділяється на: активне (право обирати і пасивне виборче право (право бути обраним)). [54; с. 192]

Отже, існує два різновиди виборчого права: об'єктивне – регулює виборчу систему в цілому, та суб'єктивне – опосередковує право особи (громадянина) брати участь у виборах, яке в свою чергу поділяється на право обирати (активне) і право бути обраним (пасивне).

Варто згадати, що лише з XIX століття виборча система функціонує у відповідності до виборчого права, як елемента демократизації суспільства. На початку свого еволюційного шляху виборче право передбачало високий майновий ценз, у зв'язку із чим лише 3-8% населення могли приймати участь у виборах.

Однак, можливість реалізації активного і пасивного виборчого права зумовлюється певними цензами і нині.

Так, у науковій літературі, як і у виборчому законодавстві сучасних країн, визначають такі види виборчих цензів: віковий ценз, ценз осілості, майновий ценз, ценз письменності та освітній ценз, а також ценз громадянства)

За іншою класифікацією до виборчих цензів відносять, вік, осілість, громадянство, майновий стан, грамотність, стать, стан здоров'я, моральність, освіта, військовий ценз [65].

Найбільш поширеним та імplementованим у більшість законодавств різних країн є віковий ценз, який визначається як встановлена законом вимога, згідно з якою право участі у виборах мають громадяни при досягненні певного віку [58; с. 293]. У більшості європейських країн віковий ценз становив 21-25 років. Проте, у таких країнах як США, Велика Британія, Греція та Франція віковий ценз становить 18 років. А, до прикладу, у Туреччині, Швейцарії та Японії віковий ценз - 20 років.

Проте, віковий ценз стосується не лише активного виборчого права, а і пасивного. Так, на виборах у нижні палати парламентів, наприклад, Бельгії, Франції право бути обраним виникає з 18, у Румунії з 23 років. Вікові цензи для активного і пасивного виборчого права збігаються у Данії, Нідерландах, Словенії. [49; с. 178]

Наступний «фільтр» так званий ценз осілості. Цей критерій являє собою встановлену законодавством вимогу, відповідно до якої виборче право надається тільки тим громадянам, які проживають в відповідній місцевості протягом установленого виборчим законодавством часу. Сенс цього цензу полягає в тому, що виборець повинен бути хоча б мінімально обізнаним із проблемами тієї місцевості, де він має брати участь у виборах. Так, у США – 1 місяць, ФРН і Японія – 3 місяці, Бельгія і Франція – 6 місяців, Канада і Фінляндія – 12 місяців тощо [64; с. 27].

Наступний критерій «відбору» - ценз за станом здоров'я або інколи зустрічається ценз дієздатності. Відповідно до нього до участі у голосуванні не

допускаються громадяни, які не усвідомлюють значення своїх дії та/або не можуть керувати ними (найчастіше внаслідок психічного розладу).

Відповідно до цензу освіченості (грамотності) до участі у голосуванні допускаються громадяни, які мають певний рівень освіти. Різновидом цього цензу є мовний ценз, відповідно до якого кандидат, зокрема, має молодіти на належному рівні державною мовою.

Згідно з моральним цензом – виборчого права позбавляються особи, які не відповідають тим чи іншим моральним вимогам з боку суспільства. Інколи такі вимоги прописані у законодавстві (вимоги щодо неперебування у залежностях різного роду, не бути позбавленим батьківських прав тощо). Моральний ценз також часто передбачає позбавлення виборчих прав осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі за вироком суду. Інколи злочини, внаслідок скоєння яких, особа позбавляється виборчого права підлягають диференціації, тобто не всі ув'язнені автоматично позбавлені відповідних виборчих прав. [46; с. 92]

За вимогою військового цензу до участі в голосуванні не допускаються військовослужбовці (чи певні їх категорії). Така вимога може мати місце як щодо права обирати, так і відносно права бути обраним. Це змушує відповідну категорію громадян піти у відставку, перш ніж здобути можливість віддати свій голос на виборах. Така вимога ставиться у залежність до особливого статусу військових, як осіб, мають бути поза політикою. До того ж, не варто нівелювати ризик включення у виборчий процес військовослужбовців, за для не завжди правомірних цілей, з використанням доступних виключно їм ресурсів.

Відповідно до службового цензу обмежуються виборчі права деяких категорій держслужбовців і стосується, як правило, пасивного виборчого права. В цьому контексті варто зазначити про принцип несумісності з політикою посади у державному органі влади як державного службовця.

Існує також ценз банкрутства, який позбавляє виборчих прав банкрутів або ж осіб, які перебувають у статусі боржника[46; с. 92].

Також, застосовуються, однак скоріше застосовувались, дискримінаційні виборчі цензи, серед яких можна виділити статевий, майновий, расовий і релігійний цензи.

Статевий ценз полягає у наданні виборчого права виключно чоловікам, тобто нівелювання виборчих прав жінок. Такий ценз може бути впроваджений як в цілому, так і шляхом встановлення деяких додаткових вимог до жінок, які в свою чергу до чоловіків не висуваються (грамотність, високий віковий бар'єр), а також допуск до виборів лише регіонального (місцевого рівнів.) Вперше статевий ценз був відмінений у 1893 році у Новій Зеландії. Масштабна хвиля скасування цього цензу мала місце у період після Другої світової війни. Проте, варто зазначити що у переважній більшості мусульманських країн статевий ценз застосовується і сьогодні.

Наступним зазначимо майновий ценз. За цим обмеженням до участі у виборах допускаються лише ті, хто володіє певною кількістю майна, або доходом, сплачують виборчий податок тощо. Необхідність існування такого цензу засновується на переконанні, що правом приймати вагомі рішення, які можуть вплинути на значну частину населення, може лише людина, яка володіє необхідним обсягом власності [14; с. 4].

Расовий ценз за своєю суттю передбачає позбавлення виборчих прав представників певних рас. До прикладу, раніше у Південно-Африканській Республіці африканське населення було позбавлено права брати участь у виборах. Також у Канаді право брати участь у голосуванні індіанці могли лише у разі їхнього перебування на службі у збройних силах. [46; с. 92]

Релігійний ценз передбачає наявність виборчих прав у осіб у кореляції з їхньою приналежністю до певної виду конфесії. Така вимога на етапі сучасності переважно стосується мусульманських країн [65].

Узагальнюючи наведене, можемо навести систематизацію «кваліфікацій» запропоновану К.Арановським, за якою, цензи поділені на 3 групи: технічні (метою є впорядкувати процедуру і результати виборів), охоронні (метою є виведення з виборчого процесу категорій громадян, які можуть негативно

вплинути на існуючу політичну систему), дискримінаційні (метою є усунення від виборчого процесу малозахищених категорій осіб).[2]

Наразі, варто розглянути ще одну ключову категорію у досліджуваній площині, а саме: поняття «вибори».

В. Баранівський визначає вибори «як спосіб формування органів влади і управління на основі реалізації за відповідними правилами (у відповідності до виборчої системи) політичної волі громадян» [9; с. 113]. Подібне визначення виборів надає М. Юрій, зазначаючи, що це «як спосіб формування органів державної влади і наділення повноваженнями посадової особи через волевиявлення громадян» [72; с. 198].

Отже, суттєвим для розуміння цього поняття є те, що виборами є спосіб, тобто механізм, сукупність (або навіть система) методик формування органу влади. В контексті цього можемо згадати, що вибори – не єдиний спосіб для формування органу. Проте, в умовах демократії вибори є головною формою участі громадян у політичному процесі шляхом формування найважливіших інституцій держави.

Як вже було згадано у вищевказаних визначеннях це «спосіб через волю», тобто іншим вирішальним елементом у сутнісному розумінні цього поняття є воля того, хто обирає.

До головних функцій виборів можна віднести такі: артикуляція інтересів різних соціальних груп; мирне вирішення конфлікту між акторами, які претендують на здобуття влади; легітимація структур влади; політична соціалізація і мобілізація громадян [72; с. 199].

Вибори, будучи надто широким за своїм обсягом поняттям, можемо класифікувати за декількома критеріями. Так, за територіальною ознакою, тобто за масштабом їхнього проведення виділяють: загальнонаціональні та місцеві вибори [17; с. 260]. В залежності від форми державного устрою, вибори можуть мати відповідні підвиди, у кореляції з місцем їхнього проведення.

За ознакою об'єкта вибори поділяються на: вибори парламенту, президента, місцевого самоврядування. Звернемо увагу, що в цьому випадку ми застосовуємо

вужьке спеціалізоване визначення виборів, яке нівелює процеси виборів до інших, аніж законодавча гілок влади. Натомість, при застосуванні широкого підходу до тлумачення поняття виборів, до цієї класифікації додамо також вибори суддів та інших посадових осіб органів державної влади.

За часом проведення виборів виокремлюють: чергові, позачергові, повторні, проміжні, вибори, що проводяться за умови утворення нової адміністративно-територіальної одиниці. З огляду на правові наслідки виборів класифікують їх також на дійсні та недійсні. За способом волевиявлення виборців поділяють вибори на прямі та непрямі [17; с. 261].

Варто звернути увагу, що вибори здебільшого спосіб обрання на виборні посади при демократичному політичному режимі. Разом з тим, недемократичні політичні режими (тоталітарний і авторитарний) також використовують вибори за для тотожних цілей, однак у науковій літературі за умови проведення виборів у таких країнах, їх іменують «вибір без вибору», з огляду на те, що воля виборця не є вільною (відсутня альтернативність кандидатів на відповідну посаду; кандидатів хоча і декілька, проте будучи представниками однієї партії чи ідеології сутнісно не відрізняються один від одного).

Тобто, для того, щоб у державі вибори виступали формою дійсної реалізації народного суверенітету (безпосередньої демократії), потрібно, щоб вони відбувалися на основі демократичних принципів.

В науковій літературі демократичні принципи виборів поділяють на дві групи: 1) базові принципи, які мають універсальний характер і 2) додаткові принципи, які стосуються участі у виборчому процесі кандидатів, партій та блоків, а також характеризують особливості виборчого процесу. [26; с. 39]

Так, одним з ключових принципів, які відносять до базових, належить принцип вільних виборів. Цей принцип полягає у тому, що виключається будь-якого роду примус у виборчому процесі. Це стосується як участі або неучасті у виборах, так і при самій процедурі голосування. За цією засадою виключається тиск на виборця в процесі його волевиявлення. З цим принципом тісно пов'язане таке явище, як абсентеїзм. Абсентеїзм передбачає «байдуже ставлення громадян

до реалізації своїх політичних прав та обов'язків, яке проявляється в ухилянні від участі у голосуванні на виборах. Проте, принцип вільних виборів не дозволяє переслідування за абсентеїзм [40; с. 830].

Наступним суттєвим принципом є принцип рівних виборів. Суть його зводиться до того, що виборці повинні мати рівні можливості впливу на результати виборів. Фактично це означає, що в незалежності від будь-яких ознак і приналежностей кожен виборець має однакову з іншими кількість голосів (26). Порушенням умови рівності є так званий плюральний вотум, який передбачає надання певній частині виборців на відміну від інших більшої кількості голосів. До того ж, принцип рівних виборів має гарантувати обрання депутатів однаковою кількістю виборців. З цим твердження пов'язано поняття «ваги» голосу. Його забезпечення можливе у разі приблизно рівної нарізки округів і приблизно рівною кількістю виборців. У багатомандатних округах має зберігатися пропорція мандатів і виборців. А у єдиному загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі повинна діяти одна виборча квота [52; с. 9].

Принцип загальних виборів полягає у залученні до виборів максимально широкого кола людей. Проте, ніколи у світовій виборчій практиці виборчий корпус не був тотожний кількості населення країни. Законодавство різних країн завжди допускало (і допускає) існування виборчих цензів, про що вже було згадано вище.

Наступний у переліку базових виборчих принципів - принцип прямих виборів, який передбачає формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування безпосередньо виборцями. Це означає, що існування проміжних інституцій (ланок) у співвідношення кандидат-виборець не допускається.

Проте, принцип прямих виборів хоча і належить до загальних, все ж може бути недотриманий навіть у демократичних країнах. Поряд з ним підлягає застосуванню принцип непрямих виборів. Його суть зводиться до того, що вибір здійснюється обираються не громадянами, а спеціальними інституціями. Непрямі вибори поділяють на два різновиди: а) опосередковані, які

передбачають формування виборного органу чи посади колегією виборців; б) багатоступеневі непрямі вибори, які передбачають обрання народом низових органів влади, які в свою чергу формують вищі органи державної влади [63; с. 210].

Принцип непрямих виборів застосовується, переважно, при формуванні верхніх палат бікамерального парламенту, при формуванні уряду, рідше при формуванні однопалатного парламенту чи нижніх палат двопалатного парламенту. Крім того, за непрямыми виборами обираються президенти у парламентських республіках, проте інколи – і у президентських республіках.

Стосовно принципу таємного голосування, то відповідно до нього не допускається будь-якого нагляду і контролю за волевиявленням виборців. Будь-яка спроба здійснити вплив на волевиявлення виборця маж бути розцінено як намір порушити цей принцип і вплинути на результати голосування [14; с. 5]. У період первісних демократій був поширений відкритий спосіб голосування, проте такий спосіб в силу психології особи, несе в собі ризик впливу на його думку і у подальшому - вибір.

До додаткових принципів, зокрема, належить принцип гласних виборів. Суть його полягає у тому, що виборчий процес здійснюється на основі відкритості й прозорості. Це означає широке залучення ЗМІ у виборчий процес, з метою об'єктивного висвітлення всіх його етапів, а також забезпечується можливість виборця ознайомитись із передвиборчою програмою кандидатів, їхньою біографією тощо. [15; с. 43]

Суть принципу свободи агітації полягає в тому, що передвиборна агітація може здійснюватися будь-якою формою і засобами у відповідності до закону. Принцип свободи агітації неможливий без реалізації свободи слова та свободи інформації. Громадяни повинні мати можливість вільно висловлювати свої погляди, які вони формують на основі всебічної подачі інформації з різних джерел. Також важливою є свобода пересування, зборів та об'єднань. Обмеження свободи слова допускається лише у випадках захисту суспільства чи окремих індивідів. [16]

Наразі розглянемо відомі світовій практиці типи виборчих систем. Варто зазначити, що такий тип варіюється і визначається тим, чи голосує громадянин за конкретного кандидата (кандидатів), чи за партію (список кандидатів), а також тим, які правила (методи) використовуються для переведення отриманих голосів виборців у мандати.

При виборі того чи іншого типу виборчої системи наріжним каменем у цьому аспекті є пріоритетність. Так, перевага надається мажоритарній системі, якщо метою є формування стабільного уряду. Пропорційна ж система частіше використовується, якщо у разі потреби, радше преференції, у забезпеченні адекватного представництва у виборчому органі інтересів всіх груп (переважної більшості) населення.

До того ж, це переважно залежить від характеру взаємовідношення гілок влади (законодавчої і виконавчої). Якщо уряд формується парламентом, то першочергового значення набуває формування в парламенті стійкої більшості. К. Поппер вважає, що головне питання парламентських виборів – це питання про зміну уряду. У президентських республіках, де уряд меншою мірою залежний від парламентської більшості, важливішим аспектом є питання належного представництва. [55; с. 48]

Тип виборчої системи залежить від комбінації таких елементів: 1) кількісного критерію визначення результату виборів (переможця визначають більшістю голосів чи пропорційним представництвом); 2) типу виборчих округів (одномандатні чи багатомандатні); 3) форми висування кандидатів і способів голосування; 4) типу виборчого списку [53; с. 398].

Варіативність виборчих систем, за якими проводяться вибори до представницьких органів влади, може бути зведена до таких трьох типів: мажоритарна, пропорційна і змішана. Однак, як зазначає С.Д. Гелей світова практика знає чотири її типи, а саме: представницьку (куріальну), мажоритарну, пропорційну, змішану.

Мажоритарні виборчі системи є історично першим і донині найпоширенішим видом виборчої системи. Її назва походить від французького

«majorite», що означає більшість. Суть цієї виборчої системи зводиться до вислову «переможець отримує все». Інколи цю систему називають «системою першого, хто прийшов до фінішу» («first past the post») [26].

Мажоритарною вважається система визначення результатів виборів, за якою депутатські мандати від округу (як одномандатного, так і багатомандатного) одержують тільки ті кандидати, які отримали встановлену законом більшість голосів, а всі інші кандидати вважаються такими, що не обрані. Отже, головною ознакою мажоритарних систем є те, що голосування здійснюється за конкретних осіб, тобто є персоніфікованим, а результати виборів визначаються в залежності від отриманої кандидатом більшості голосів виборців. Така більшість може бути відносною, абсолютною чи кваліфікованою. Мажоритарна система застосовується у 83 країнах світу для виборів представницьких органів різних рівнів як загальнонаціонального рівня, так і місцевого.

Мажоритарна система як така, що сформувалась у Великобританії та країнах, була тісно пов'язана з поняттям «територіального представництва». Спочатку парламентарії були представниками територіальних виборчих округів, а не певних політичних поглядів чи позицій або, ба більше, політичних партій. Таке розуміння представництва встановилось і в американських колоніях. Саме у конституціях цих колоній у XVIII столітті вперше з'явилося поняття «одномандатного виборчого округу». Ба більше, перш ніж бути сприйнятим у Великобританії, одномандатний виборчий округ був покладений у основу представництва у Австралії, Новій Зеландії, Канаді та США.

Починаючи з XV століття, система відносної більшості діяла в Великій Британії на основі двомандатних округів, а відсутність конкуренції на виборах була чи не найбільшою традицією виборчого процесу у ній аж до прийняття у 1832 році Акта про реформу. Одномандатний виборчий округ було впроваджено у Великобританії лише у 1707 році, підвалиною ж представництва він став тільки у 1885 році. Отже, саме з цього моменту система відносної більшості застосовується у Великобританії [29; с. 2].

У світовій практиці застосовуються уніномінальні мажоритарні системи і поліномінальні. Серед уніномінальних мажоритарних систем (вибори проводяться по одномандатних округах), розрізняються система відносної більшості, система абсолютної більшості та система кваліфікованої більшості. Серед поліномінальних (з багатомандатними округами) виділяють: система відносної більшості з кумулятивним голосуванням, систему єдиного голову, що не передається (серед якої система обмеженого голову, система фіксованого голосу), система єдиного голову, що передається (або інколи її називають квотно-преференційна система, система Харе-Кларка, Альтернативна система багатомандатного округу) [37; с. 71].

Розглянемо більш детально кожен з видів уніномінальної мажоритарної виборчої системи.

Мажоритарна система відносної більшості. Суть цієї системи зводиться до того, що обраним вважається той кандидат (або партія), який набрав більше голосів, ніж його опонент по округу. Проте така більшість може фактично вартувати менше половини всіх голосів по округу.

Суть такої системи зводиться до того, що кожний виборець має один голос; на виборчому бюлетені він позначає кандидата, якого обирає; діє принцип «один округ-один депутат»; перемагає той кандидат, який набирає найбільше голосів від усіх поданих голосів у порівнянні з конкурентом.

В цьому контексті варто згадати фундаментальний «соціологічний закон Дюверже». Так звані «закони Дюверже» вперше були сформульовані у 1945 році на конференції в Університеті Бордо Морісом Дюверже та стосувалися взаємодії електоральних та партійних систем. Система відносної більшості, на думку М. Дюверже, сприяє формуванню двопартійної системи [31; с. 517].

Система відносної більшості «схильна» до тих політичних партій, які здатні до перемоги над своїми конкурентами в переважній більшості виборчих округів, незалежно від кількості голосів отриманих на рівні держави. У класично переможець виборів повинен отримати мінімум один голос більше, його опонент більше ніж в половині округів. В дійсності це веде до вилучення з виборчого

процесу тих угруповань, які концентруються в одному чи кількох регіонах. Невеликі і територіально розпорошені партії фактично позбавлені шансів на політичний успіх. Класичним прикладом такої системи є змагання двох сильних і загальнонаціональних партій, як у Великобританії чи в США. Проте, мажоритарна система далеко не завжди є противником малих і середніх партій, або тих, які маю виключно регіональний вплив. [12; с. 98]

Система відносної більшості, сприяє формуванню стабільного та ефективного уряду. Вважається, що вона сприяє формуванню двопартійної системи та поміркованого уряду, про що було вже згадано в контексті закону М. Дюверже, а також не є сприятливою для партій, політичний вплив яких не має загальнонаціонального характеру.

Сьогодні ця система є найпоширенішою. Так, сьогодні такий тип виборчої системи використовують у 68 з 211 країн, що застосовують прямі вибори в парламент, що становить 32 відсотки від загальної кількості країн. Вона застосовується, зокрема, в Австрії, Австралії та ПАР. Мажоритарна система відносної більшості становить приблизно 30-45 відсотків всіх виборчих систем у Африці, Азії, на Близькому Сході і в Північній та Південній Америках. Ця система менш поширена в Європі та країнах пострадянського простору, але переважає в острівних державах і на території Океанії [57; с. 59].

Р.Даль акцентує увагу також та такий позитивній стороні мажоритарної виборчої системи: вона забезпечує пряме представництво для жителів конкретного виборчого округу. Виборці краще знають свого депутата. Він може представляти їх інтереси і в представницьких органах [26].

Мажоритарна система абсолютної більшості. За системи абсолютної більшості обирається кандидат, який користується абсолютною (більше 5-відсотків) підтримкою електорату.

Більшість же може рахуватись за різних вихідних величин: від зареєстрованих виборців по виборчому округу; від тих виборців, хто отримав бюлетені; від тих виборців, хто віддав свій голос.

З огляду на спосіб функціонування такої системи вирізняють два її різновиди: мажоритарна система повторного голосування; мажоритарна система альтернативного голосування. Якщо жоден з кандидатів не набирає необхідної кількості голосів, проводиться другий тур, у якому змагаються, найчастіше, два кандидата, які набрали найбільшу кількість голосів у першому турі. У другому турі для перемоги найчастіше слід отримати відносну більшість, іноді – абсолютну. Інколи в другому турі беруть участь усі кандидати. [47; с. 81]

У Франції, Білорусі, Конго діє мажоритарна система абсолютної більшості з простою більшістю у другому турі. За цією системою до 2 туру потрапляють двоє кандидатів, які набрали найбільшу кількість голосів. 2 тур проводиться у випадку, якщо у першому турі жоден з них не отримав абсолютну більшість голосів. За такою системою, зокрема, визначаються результати виборів до нижньої палати парламенту США, Великій Британії, ФРН, Екваторі. [55; с. 51]

Проте, така система має суттєвий нюанс, який полягає у зниженні явки виборців на етапі другого туру виборів. Така обставина долається найчастіше невстановленням виборчого бар'єру, у порівнянні з 1 туром. Або ж застосовується інший спосіб для нівелювання цього фактору - вже у першому турі виборів є альтернативне голосування. Система абсолютної більшості відкриває значний простір для політичних коаліцій, тобто до партій які не мають такого потенціалу вона діє несхвально. [69; с. 317]

Відповідно до вже згаданого закону М. Дюверже мажоритарна виборча система абсолютної більшості зумовлює появу партійної системи, яка складається з кількох партій, що прагнуть до взаємних контактів і компромісів та об'єднання в коаліції [31; с. 513].

Така система досить поширена у світі на виборах посадових осіб - глав держав, регіонів та муніципальних утворень, але досить рідко використовується на виборах депутатів. В даний час така система використовується при проведенні виборів Президента Російської Федерації та голів суб'єктів Російської Федерації. Однак, цю модель слід вважати одним із різновидів більш загального виду, який можна називати мажоритарною системою «з перебалотуванням». Загальним

принципом цієї системи є вимога, згідно з якою обраним під час первинного голосування (у першому турі) вважається кандидат, який отримав певний рівень підтримки виборців. Якщо ніхто з кандидатів не задовольняє цю вимогу, проводиться перебалотування (другий тур, повторне голосування), правила проведення якого можуть відрізнятись (іноді суттєво) від правил проведення першого туру. Можливі варіанти системи, що допускають проведення третього та наступних турів, але вони у разі прямих виборів практично не використовуються.

У рамках цієї системи можуть змінюватись: 1) правила визначення переможця у першому турі; 2) умови відбору кандидатів на другий тур; 3) правила проведення другого туру [45].

Мажоритарна система кваліфікованої більшості. Такий різновид мажоритарної виборчої системи застосовувався в Італії на виборах до верхньої палати парламенту, члени якої вважаються обраними у тому разі, якщо за них подано не менше 65 відсотків голосів від загальної кількості тих, хто брав участь у виборах. У Франції кандидат-переможець має набрати голоси чверті внесених до списків виборців. А у випадку рівності набраних голосів обраним вважається старший за віком кандидат [26].

Отже, мажоритарна система абсолютної більшості для обрання кандидата потребує зібрання більше половини голосів виборців, а саме: наслідки голосування визначають за формулою $50\% + 1$ голос. Кваліфікована більшість встановлюється на рівні законодавства, та перевищує абсолютну більшість – $2/3$, 65% і тому подібне.

За цією мажоритарною системою абсолютної більшості обов'язковий нижній поріг участі виборців у голосуванні. Така система рідко використовується, адже ризик низької явки виборців і нерезультативність голосування ще більші, а ніж за системою абсолютної більшості. Наприклад, у Чилі Палата депутатів (нижня палата парламенту) обирається у двомандатних виборчих округах. Партія, яка збрала в окрузі $2/3$ від загальної кількості дійсних голосів, отримує обидва мандати від округу. Якщо ж така більшість не отримана

жодною з партій, мандати передаються двом партіям, які зібрали найбільше голосів[50; с. 213].

Донедавна 65 відсотків голосів були потрібні для обрання італійських сенаторів, що балотувалися по одномандатних виборчих округах. На практиці подібної більшості, як правило, ніхто з кандидатів не отримував, виборчі округи об'єднувалися в масштабі області, а розподіл мандатів здійснювався за правилами системи пропорційного представництва, що розглядається нижче. Після квітневого референдуму 1993 року у одномандатних округах з виборів у Сенат (такі округи передбачаються й у виборів до Палати депутатів) встановлено мажоритарна система відносної більшості.

Розглянемо поліномінальні мажоритарні системи. У наукових джерелах ці системи розглядаються як напівпропорційні. Такі науковці виходять не зі способів проведення голосування і визначення переможців, а того, що ця система є проміжною між уніномінальними і класично пропорційними. [47; с. 87]

Запровадження поліномінальних систем мажоритарних систем було зумовлене необхідністю пом'якшення такого недоліку мажоритаризму, як непропорційне представництво. Вибори за цими системами проводяться в один тур у невеликих багатомандатних округах (3-5 мандатів) виборчих округах. За поліномінальними системами голосування здійснюється за конкретних кандидатів. Розрізняють три види поліномінальних мажоритарних системи: система єдиного голосу, що не передається; система єдиного голосу, що передається; система відносної більшості з кумулятивним голосуванням[50; с. 203].

На виборах за системою єдиного голосу, що не передається, виборець має, як правило, тільки один голос, а переможцями визнаються кандидати, які набрали відносну більшість голосів. Система застосовувалася в 1885-1945 роках у Великобританії (двомандатні округи), при виборах Народної Ради у Швейцарії (до 1919 року). За цією системою проводяться вибори нижньої палати парламенту Японії (впродовж XX століття), а також органів місцевого управління у Великобританії [47; с. 81].

Підвидами цієї системи є система обмеженого голосу, за якої виборець має на 1 голос менше, ніж кількість мандатів за цим виборчим округом. Мета впровадження цієї системи була пов'язана із необхідністю забезпечення представництва меншості, але одночасно передбачалося, що партії не висуватимуть більше кандидатів, ніж кількість голосів у виборця.

Також виокремлюють такий підвид системи єдиного голосу, що не передається, як система фіксованого голосу, відповідно до якої виборець має лише 1 голос у багатомандатному виборчому окрузі. В цілому, мінімально необхідна для представництва партії частка голосів на її підтримку визначається формулою $L/N + L$, (де L – кількість голосів, яку має кожен виборець, а N – кількість депутатів, які мають бути обрані від цього округу) [38; с. 21].

Наявність у виборця лише одного голосу в багатомандатному окрузі має наслідком те, що кандидати фактично борються одне з одним, а також призводить до зниження рівня диспропорції представництва на відміну від уніномінальної мажоритарної системи відносної більшості [50; с. 303].

Наступним видом поліномінальної мажоритарної системи є система відносної більшості з кумулятивним голосуванням. Відповідно до діє принцип «кількість голосів виборця=кількості мандатів по округу». При цьому, відати голос виборець може як за одного кандидата, так і за декількох на власний розсуд. Обраними вважаються кандидати, які одержали відносну більшість голосів. До прикладу, застосовується у штаті Іллінойс. Фактично має однакові позитивні й негативні риси як і система єдиного голосу, який не передається [48; с. 18].

Наступний вид поліномінальних мажоритарних систем – це система єдиного голосу, що передається (single transferable vote) (квотно-преференційна система або система Харе-Кларка). Вибори за цією системою проводяться в невеликих багатомандатних округах. Кожен виборець має можливість поставити цифрами на ординальному бюлетені найбільш прийнятних для себе кандидатів у порядку надання їм переваги, відповідно до того, кого з кандидатів він хотів би обрати у парламент в порядку черговості.

Після подання ординальних бюлетенів з відміченими порядками переваг напроти прізвища кожного внесеного в бюлетень кандидата, розраховується квота, яка визначає мінімум необхідних для обрання голосів. В Ірландії застосовується квота Друпа: всі голоси поділяються не на кількість мандатів від округу (M), а на кількість мандатів плюс ще один мандат ($M+1$). Після цього відбувається переадресація голосів двома різними способами [47; с. 75].

Надмірні (зайві) голоси – голоси понад квотою, отримані кандидатами, які вже перемогли, переводяться кандидатам, яким відповідні виборці віддали свої другі преференції. Водночас кандидати, які набрали найменшу кількість голосів, викреслюються зі списку, а їхні голоси передаються аналогічним способом. За рахунок таких голосів ще деякі кандидати можуть досягнути квоти. Такий принцип дії до заповнення всіх місць кандидатами, які набрали необхідну кількість голосів за рахунок приєднання до власних перших преференцій більш низьких преференцій, переведених від інших кандидатів.

Альтернативній системі багатомандатного округу властиве голосування з преференціями. Це корелює з тим, що ця система має на меті забезпечити адекватне представництво політичних поглядів у виборному органі. Тобто, на відміну від пропорційної системи, де виборець голосує виключно за партію, розглядувана система надає виборцеві можливість обирати ще й між кандидатами від партії, яку він підтримує.

Цю систему науковці вважають найкращою виборчою системою, оскільки вона дозволяє виборцям голосувати за власними преференціями, тобто за будь-який склад кандидатів незалежно від причин такого вибору [50; с. 171]. На відміну від пропорційної системи з відкритими списками, голосування за партійного кандидата в цій системі не означає голосування за партії в цілому, адже голос віддається лише за цього конкретного кандидата.

Отже, в цілому до переваг мажоритарної виборчої системи відносять: 1) демократизм, так як переможця підтримує переважна більшість виборців; 2) виборці голосують за персоналії, яким здатні надати оцінку, виразити свої уподобання чи навпаки; 3) сприяє утвердженню зв'язку між кандидатом та

виборцями округу, від якого цей кандидат був обраний; 4) до парламенту обираються лише великі політичні партії, що сприяє забезпеченню стабільності парламентських коаліцій і урядів; 5) зрозумілість і простота у підрахунку голосів, що знижує своєю чергою можливість фальсифікацій; 6) можливість контролю за діяльністю депутата, його персональна відповідальність перед виборцями; 7) зниження впливу, або навіть його нівелювання, з боку партійного керівництва, що розширює свободу у діях обранця діях.

До недоліків мажоритарної виборчої системи відносять: 1) нехтування голосів великої кількості виборців; 2) викривлення результатів голосування (значне протиріччя між кількістю здобутих голосів і кількістю депутатських мандатів); 3) перепони у розвитку дрібних партій і їхня реальна неспроможність бути обраними до парламенту; 4) високий ризик фальсифікацій та здійснення тиску на виборців, а також загроза маніпуляцій.

Пропорційна система передбачає голосування за списками партій. Така система найбільш поширена, і застосовується, зокрема, у Бельгії, країни Латинської Америки, Швеція [20].

Суть її зводиться до того, що партія отримувала у парламенті кількість мандатів, пропорційну кількості поданих за неї голосів, звідси і назва системи. Отже, пропорційна виборча система — такий порядок організації виборів і визначення результатів голосування, за якого розподіл мандатів між партіями, які висунули своїх кандидатів у представницький орган, проводиться згідно з кількістю отриманих партією голосів [57; с. 62]. При застосуванні цієї системи округи завжди багатомандатні.

При всій демократичності у цій системі є суттєвий недолік, - вона гарантує представництво навіть середніх і малих партій, що при парламентській чи змішаній формах правління створює проблеми з формуванням уряду. Таку обставину прагнуть нівелювати встановленням виборчого бар'єру, тобто відсоткова мінімальна кількості голосів, яку має набрати партія-кандидат до парламенту, для обрання одного мандата. Відсоток виборчого бар'єру варіюється у законодавстві різних країн, проте як правило це від 2 до 5% [72].

За законом М.Дюверже пропорційне представництво сприяє формуванню багатопартійності, що складається з самостійних і стабільних партій з жорсткою структурою [31; с. 510].

За класичною класифікацією розрізняють такі види пропорційної виборчої системи: з жорсткими списками; з преференціями; з напівжорсткими списками [70; с. 201].

М.Ф. Юрій виділяє такі види пропорційних виборчих систем: система із загальнонаціональним партійним списком (Ізраїль, Нідерланди); система з регіональними партійними списками передбачає формування кількох округів (Австрія, Скандинавські країни, Іспанія, Греція); система з закритим списком; система з відкритим списком. [72]

Ф.М. Кирилюк виокремлює три основні види списків для голосування: тверді списки (Іспанія, Португалія, Ізраїль); напівтверді (Італія, Австрія, Швейцарія); вільні (Фінляндія, Бельгія, Нідерланди) [54; с. 390].

Застосування жорстких списків сприяє тому, що виборець голосує за список партії, яку він обирає, а не за конкретну персоналію. У виборчому бюлетені вказуються тільки емблеми партій, її назва, рідше деякий перелік кандидатів у початку партійних списках.

При застосуванні системи преференцій виборець не просто голосує за списки партії, яку він обирає, а обирається той, хто отримав найбільше число преференцій. Так, виборець робить помітку навпроти номеру кандидата в списку від партії, якому він віддає свій голос. Обирається той, хто отримав найбільше число переваг, в разі рівності кількості преференцій у кількох кандидатів від партії перевагу віддають тому, хто займає більш високе місце у партійному списку.

Система з напівжорсткими списками передбачає, що мандат обов'язково одержує кандидат-очільник партії, а решта мандатів, одержаних партією, розподіляється залежно від кількості голосів, які одержав кандидат [50; с. 280].

До позитивних рис пропорційної системи виборів відносять такі: 1) сприяє більш адекватному представництву політичних сил у виборному органі; 2)

сприяє забезпеченню представництва меншостям, зокрема, етнічної, релігійної; 3) скорочує кількість "неврахованих" голосів виборців. Так, навіть при використанні виборчого бар'єру рідко буває, щоб виявилось неврахованим більше 1/4 голосів; 4) стимулює створення партій і розвиток політичного плюралізму.

Серед недоліків пропорційної виборчої системи виділяють такі: 1) не відображає дійсного стану політичних сил в державі і не забезпечує їхнього відповідного представництва у парламенті; 2) породжує диспропорції між набраними голосами і отриманими мандатами; 3) встановлює залежність результатів голосування від «нарізання» округів, що може загрожувати маніпулюванню з визначенням їх кордонів і кількісному складу виборців для отримання виборчих переваг; 4) збільшує кількість фракцій у парламенті, які перебувають у стані боротьби, що призводить до негативного впливу на стабільність його функціонування; 5) ризик переважання регіональних (місцевих) інтересів над загальнонаціональними; 6) призводить до «збільшення фінансових ресурсів при необхідності проведення другого туру; 7) слабкий зв'язок кандидат-виборець; 8) залежність депутата від партійної фракції у парламенті; 9) сприяє формуванню коаліційних урядів, які переважно менш ефективними й стабільні ніж однопартійні уряди; 10) породжує зростання впливу партійної еліти при формуванні виборчих списків, особливо це стосується системи із закритим списком.

Наступний тип виборчої системи – змішана. Її створення було викликане необхідністю нівелювання негативних рис кожної з двох основних систем, тобто мажоритарної і пропорційної.

Змішана виборча система має два види: система змішаного мажоритарно-пропорційного представництва і паралельна система.

Змішана виборча система полягає в застосуванні принципу пропорційного представництва в деяких частинах території країни, і голосування відносною або абсолютною більшістю в інших частинах (вибори до Сенату у Франції), а також у тому, що для однієї й тієї ж території країни є дві групи кандидатів (Японія).

Така система була покликана увібрати переваги кожної з основних (мажоритарна і пропорційна) систем. Використовується, зокрема, в Угорщині, Новій Зеландії, Румунії, Мексиці. Як правило, мандати розподіляються за системою відносної більшості.

Паралельна система має елементи як пропорційних, так і мажоритарних систем, а результати виборів встановлюються незалежно і не впливають один на одного, тобто існують паралельно, звідси і назва. При використанні змішаного типу, виборець може голосувати як одним бюлетенем (Північна Корея), так і двома, (Литва, Японія). Паралельні системи використовуються у 19 країнах світу і є предметом синтезу виборчих систем.

Однією з переваг системи можна вважати, що партії меншості, маючи змогу отримати достатню кількість мандатів, проте вона не забезпечує загальної пропорційності, що може позбавити певні партії представництва у виборчому органі. Ще однією вадою називають складність її сприйняття для виборця, тому може знижувати рівень участі населення у виборах.

Узагальнивши теоретичні засади дослідження виборчих систем, дійшли висновку, що вибори є одним з основоположних засад демократії, а також формою безпосередньої демократії. Проте, вибори можуть проводитись і не при недемократичних режимах. Демократичні вибори ґрунтуються на принципах вільних, рівних, всезагальних виборів, принципі таємниці голосування, а також принципі прямих виборів. Одночасно, останній принцип не завжди є загальнобов'язковим, адже вибори можуть проводитись через представників (США).

Виборчі системи традиційно поділяють на мажоритарні, пропорційні і змішані. Ідеальної виборчої системи не існує, кожна має як переваги, так і недоліки. До того ж, переваги і недоліки кожної є предметом наукової дискусії.

Виникнення того чи іншого способу проведення виборів та підрахунку голосів, зумовлено необхідністю якнайповніше врахувати голос кожного виборця, адже в залежності від типу виборчої системи в країні, результати виборів може суттєво відрізнятись.

При вирішенні питання щодо вибору найбільш оптимальної виборчої системи варто зважати на те, що у разі здійснення акценту на принцип дотримання представництва, то вибір здійснюється на користь пропорційної системи, а якщо створення сталого уряду, то перевага надається мажоритарній системі. Одночасно варто зазначити, що не можна протиставляти ці дві системи. Обидві системи не позбавлені як переваг, так і недоліків, але при цьому слід виходити з того, що електоральна практика не знає ідеальних процедур проведення виборчих кампаній.

II. Специфіка функціонування виборчих систем в Російській Федерації та Республіці Білорусь.

Перш ніж здійснити дослідження сучасних виборчих систем Російської Федерації і Республіки Білорусь, а у подальшому сучасної України, варто зазначити, що об'єднуючим фактором всіх цих країн в аспекті виборчих систем є початок шляхів свого розвитку саме з терен виборчого законодавства СРСР.

Такий історичний базис є так званою «висхідною» точкою розвитку кожної з нижчевикладених виборчих систем. Зважаючи на це, дещо окреслимо головні аспекти виборчої системи СРСР.

Прийняття Конституції СРСР 1936 року ознаменувало собою істотні зміни у виборчому законодавстві, початок нового етапу розвитку виборчого права. Пояснювалося це так: зі зміною економічної основи, класової структури й зміцненням морально-політичної єдності радянського народу зникла необхідність в обмеженнях виборчої системи, які були запроваджені в період «диктатури пролетаріату».

Конституція включала окремий розділ «Виборча система», присвячений регулюванню виборчих правовідносин. Варто звернути увагу, що в Конституції 1936 року вперше до радянського законодавства було введено поняття «виборча система». Цей інститут поєднував у собі норми, які визначали основні засади проведення виборів до рад усіх рівнів.

Указаним нормативним актом декларувалося, що вибори є загальними, рівними, прямими і таємними. Ліквідувалися виборчі цензи, громадянам надавалися виборчі права незалежно від расової і національної приналежності, віросповідання, соціального походження, освітнього цензу, осілості, майнового стану та минулої діяльності. Не могли брати участь у виборах лише особи, засуджені судом з позбавленням виборчих прав і душевно хворі. У 1958 році було скасовано позбавлення зазначених прав через суд як вид кримінального покарання. Конституція 1978 року закріпила, що виборчих прав не мають лише особи, визнані у встановленому законом порядку душевно хворими [68; с. 152].

Радянські вчені акцентували увагу на демократизмі виборчої системи радянського типу на відміну від системи виборів буржуазних країн. Загальність виборів ілюструвалась статистичними даними. Так, починаючи з 1938 року у кожних виборах до рад брали участь понад 99% усіх виборців. До того ж, немає виборчих цензів, на відміну від виборчих систем капіталістичних країн. А також особливу увагу звертали на принципі таємного волевиявлення громадян.

Конституції країн-республік і СРСР, а також інші закони не забороняли брати участь у виборах декільком кандидатам. Проте, діючи за принципом «з ким же може конкурувати кандидат, якщо у радянському суспільстві відсутні протилежні інтереси» до бюлетеню включався лише один кандидат від комуністичної партії, або безпартійний. Отже, обумовлювалось те, що блок комуністів і безпартійних висуває у виборчому окрузі стільки кандидатів, скільки місць у представницькому органі мають бути заміщені від цього округу.

Реально радянська система виборів не передбачала конкуренції кандидатів у депутати. Грубо нехтувалося право громадян висувати своїх представників у владу. Кандидат, попередньо затверджений партійними органами, обов'язково ставав депутатом.

Для визначення результатів виборів застосовувалася мажоритарна виборча система абсолютної більшості. Принцип обрання депутата абсолютною більшістю голосів виборців, зокрема, і дає підстави стверджувати, що радянська виборча система забезпечувала дійсне представництво всього народу в органах державної влади.

Для визнання виборів такими, що відбулися, потрібно було, щоб у виборах взяли участь більше половини виборців округу[13; с. 20].

Отже, радянська виборча система розвивалась двояко: з одного боку, це задекларована у нормативно-правових актах демократична система, рівних, загальних, прямих і таємних виборів; з іншої — класова система, спрямована на забезпечення монопольного однопартійного керівництва суспільством і державою, яка лише маскується демократичними принципами.

Розглянемо виборчу систему Російської Федерації.

Перша особливість, яку варто відзначити в контексті розгляду цього питання, є бікамеральний парламент Російської Федерації.

Згідно зі статтею 95 Конституції Російської Федерації, російський парламент складається з двох законодавчих органів: Рада Федерації і Державна Дума.

Радою Федерації іменується верхня палата парламенту, а Державна Дума, відповідно, є нижньою, що не пов'язано з перевагою однієї палати над іншою. Справа в тому, що нижня палата представляє загальне населення країни, а Рада Федерації функціонує з урахуванням інтересів усіх суб'єктів Російської Федерації і складається з їхніх представників. Обидві палати Федеральних Зборів функціонують самостійно, засідають окремо.

Кількісно до Державної Думи згідно зі статтями 95-97 Конституції Російської Федерації входять 450 депутатів. І на відміну від Ради Федерації термін повноважень Державної Думи фіксований та обмежений 5 роками (спочатку термін обмежувався на 4 роки).

Порядок обрання депутатів у Державну Думу затверджено Федеральним законом Російської Федерації №20-ФЗ від 22 лютого 2014 року «Про вибори депутатів Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації».

Питання доцільності існування в Російській Федерації двопалатного парламенту є предметом тривалих дискусій. В результаті дослідження різних робіт, де аналізуються переваги та недоліки двопалатної форми парламентів, О.М. Булаков виділив такі її переваги: дві палати здійснюють взаємне стримування у різних питаннях сфери влади; ця структура парламенту найбільш ефективно здійснює стримування виконавчої влади у різних питаннях; наявність другої палати парламенту дозволяє включити більше представників від виборців, що є особливо важливим для багатонаціональних держав (зокрема, для Росії); наявність обох палат передбачає більш детальне опрацювання федеральних законів країни; за такої структури друга палата є гарантом дотримання Конституції, оскільки при ній існують більш тривалі терміни розгляду спірних питань щодо законопроектів та їх соціально-громадського обговорення [26].

Водночас двопалатна парламентська структура має деякі недоліки, а саме: парламент з однопалатною структурою є більш ефективним у досягненні результатів, робота другої палати нерідко надмірно ускладнює, або суттєво ускладнює процес ухвалення законопроектів; іноді друга палата може гальмувати шлях до демократії, зокрема, у становленні сучасної російської системи виборчих прав і свобод громадян пов'язане з прийняттям 12 грудня 1993 року в ході всенародного голосування чинної Конституції Російської Федерації ситуації, коли члени цієї палати не обираються у принципі, чи обираються, але із застосуванням процедури непрямих виборів; в основі двопалатної структури законодавчої влади існує ймовірність конфліктних ситуацій у різних структурах влади; наявність двох палат може певною мірою обмежувати доступ до процесу проведення державної політики, коли остаточна розробка законопроектів керується об'єднаними комітетами; наявність другої палати підтримує консерватизм у політичній діяльності та підтримує існуючий на даний момент конституційний устрій держави і нерідко представляє інтереси лише правлячої еліти країни[26].

Утворення двопалатної системи з основних законодавчих органів пов'язане з впровадженням імператором Миколою II першого парламенту. Нижня палата найпершого у Росії парламенту називалася Державною Думою, а верхня, відповідно, — Державною Радою. За своїми функціями верхня палата на той час не повною мірою була державним представницьким органом. Частина представників верхньої палати обиралася від верств духовенства, дворянства, земськими зборами, і навіть від Академії наук, серед учених і професорів, найбільших промислових і торгових компаній. Друга частина верхньої палати, а також його голова та віце-голова призначалися особистим наказом Імператора.

Формування структури законодавчої влади з двох палат було досить близько до парламентського типу, подібна структура відіграла найважливішу роль у становленні російського бікамералізму. Але загострена боротьба з системою самодержавної влади імператора породили з його боку цілком адекватну

реакцію. Імператор Микола II і царський уряд з 1913 року фактично перестали взаємодіяти з законодавчими палатами того часу.

У СРСР двопалатна структура існувала лише на рівні найвищого органу — Верховної Ради СРСР, яка складалася з двох рівноправних палат, а саме: Рада Союзу та Рада Національностей. Перший обирався за точно визначеною нормою — один депутат із 300 тисяч людей всього населення країни. Рада Національностей включала по 32 депутати (представника) від кожної республіки у складі СРСР, по 11 депутатів від автономних республік, по 5 депутатів від різних національних областей і по одному депутату від, так званого, національного округу. При цьому важливо відзначити, що обидві палати мали практично рівні права. Їхні збори та сесії проводилися одночасно з розглядом одних і тих самих питань. У разі розбіжностей між двома цими палатами питання направлялося на розгляд членам погоджувальної комісії, яка утворювалася самими палатами спочатку на паритетних засадах.

Конституція ввела принципово нову для Росії систему органів державної влади та місцевого самоврядування на основі поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, відділення органів місцевого самоврядування від системи органів державної влади. Цей принципово новий підхід до державного облаштування країни був покликаний убезпечити суспільство від повернення до монопольного становища однієї політичної партії та авторитарного стилю управління країною.

Відповідно до частини другої статті 32 Конституції Російської Федерації громадяни Російської Федерації мають право обирати і бути обраними до органів державної влади та органи місцевого самоврядування, а також брати участь у референдумі. Частина третя цієї статті проголошує, що не мають права обирати і бути обраними громадяни, визнані судом недієздатними, а також ті, які перебувають в місцях позбавлення волі за вироком суду. Це єдине обмеження дозволяє говорити про загальне виборче право в Російській Федерації.

Загальне, рівне і пряме виборче право при таємному голосуванні закріплюється в статті 81 Конституції Російської Федерації.

Активне виборче право громадяни Російської Федерації набувається з 18 років, пасивне - право бути обраним до Державної Думи - з 21 року, а на пост Президента - з 35 років, за умови десятирічного постійного проживання на території Російської Федерації. При цьому участь у виборах оголошується справою добровільною, здійснюваною на основі загального рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні.

Засади, визначення супутніх понять, вимоги до кандидатів і до виборців, а також процедура проведення виборів закріплена, зокрема, у Федеральному законі №67-ФЗ «Про основні гарантії виборчих прав та права на участь у референдумі громадян Російської Федерації».

При виборах в свої органи державної влади суб'єкти Федерації зобов'язані дотримуватися федерального законодавства про вибори і в той же час самостійно приймати такі закони. Такий підхід, з одного боку, забезпечує одноманітність виборчих систем Федерації і її суб'єктів, а з іншого - породжує відмінності у виборчих системах суб'єктів Російської Федерації.

Розглянемо виборчу систему Російської Федерації щодо виборів Президента. Відповідно до російського виборчого законодавства, на виборах Президента країни застосовується мажоритарна система абсолютної більшості. Голосування громадян проводиться у єдиному виборчому окрузі, що охоплює всю територію Російської Федерації. Зазначений округ, по суті, є одномандатним, оскільки від нього обирається одна особа. Голосування на президентських виборах у Російській Федерації побудовано за принципом «один виборець – один голос».

Для того, щоб бути обраним у першому турі голосування, кандидат має заручитися підтримкою більш ніж половини від числа виборців, які взяли участь у голосуванні (визначається за кількістю виборчих бюлетенів, вилучених зі скриньок для голосування).

Якщо жодному з кандидатів у першому турі не вдалося отримати більше половини голосів виборців, призначається повторне голосування (другий тур). У ньому беруть участь два кандидати, які отримали у першому турі найбільшу

підтримку виборців. За результатами повторного голосування (другого туру) обраним вважається той кандидат, якому вдалося отримати більше, порівняно з суперником, кількість голосів[45].

Отже, можемо констатувати, що в цій частині (вибори президента) вплив радянського законодавства, який обумовлений незмінністю мажоритарної системи абсолютної більшості має значний прояв.

Розглянемо виборчу систему Російської Федерації щодо виборів до Державної Думи. У різні часи вибори депутатів Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації проводилися з урахуванням змішаної чи пропорційної виборчих систем.

У рамках електоральних циклів під час виборів депутатів Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації п'ятого та шостого скликань (2 грудня 2007 року та 4 грудня 2011 року, відповідно) застосовувалася пропорційна виборча система.

Вона передбачала, що усі 450 депутатів нижньої палати парламенту обиралися у єдиному виборчому окрузі. Голосування проводилося за списками кандидатів, які висуваються політичними партіями і, аналогічно до президентських виборів, будувалося на принципі «один виборець – один голос».

До розподілу мандатів допускалися списки кандидатів, які подолали виборчий бар'єр, тобто отримали не менше ніж 7% голосів від числа виборців, які взяли участь у голосуванні.

Вибори депутатів Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації 4 грудня 2011 року проводилися відповідно до законодавчих новацій, що передбачають, серед іншого, так звані «заохочувальні мандати» для політичних партій, які змогли набрати значну в абсолютних цифрах кількість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, але не подолали встановлений бар'єр у 7%. Зокрема, виборче законодавство передбачало, що списку кандидатів, який отримав від 6 до 7% голосів громадян, за результатами розподілу мандатів, надається два місця в нижній палаті парламенту, а списку, який отримав від 5 до 6% голосів, - одне.

У разі отримання єдиним списком кандидатів понад 7% голосів виборців, законом передбачався доступ до розподілу мандатів також списку кандидатів, який одержав найбільшу кількість голосів з тих, що залишилися. Якби списки кандидатів, допущені до розподілу мандатів, у сукупності отримали менше 60% голосів, закон передбачав допуск до розподілу мандатів списків кандидатів, наступних за кількістю отриманих голосів, доки сукупна кількість голосів, отримана списками, допущеними до розподілу мандатів, що не перевищило б 60% (так званий, «плаваючий бар'єр»). Однак на виборах 2011 року (як і 2007 року) ці норми свого застосування не отримали.

Мандати розподілялися між списками кандидатів пропорційно до кількості голосів, поданих за кожен список. Треба сказати, що для коректного розподілу мандатів між списками кандидатів від політичних партій використовують виборчу квоту. Методика розподілу мандатів під час виборів депутатів Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації полягає в методі найбільших залишків (Квоті Хера).

Відповідно до зазначеного методу, виборча квота обчислюється наступним чином: спочатку число голосів, отримане разом списками кандидатів, допущеними до розподілу мандатів, ділиться на число розподілених мандатів (тобто на 450). Результат поділу є виборчою квотою. Далі число голосів, отримане кожним списком, допущеним до розподілу мандатів, ділиться на виборчу квоту. Ціла частина від цього поділу є числом мандатів, одержуваних списком в результаті первинного розподілу мандатів. Якщо після цього залишаються нерозподілені мандати (а так буває практично завжди), відбувається їх вторинний розподіл: мандати, що залишилися, отримують по одному списку, у яких виявилася найбільша дробова частина квоти від розподілу числа отриманих голосів на квоту [60; с. 73].

На виборах депутатів Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації 2 грудня 2007 року та 4 грудня 2011 року у списках кандидатів передбачалося наявність кількох груп – федеральної та регіональної. При цьому вимоги до складу та чисельності зазначених груп відрізнялися. Так, якщо на

виборах 2 грудня 2007 року у федеральній частині списку могло бути не більше трьох кандидатів, а кількість регіональних груп мало становити не менше 80, то на виборах 4 грудня 2011 року федеральну частину списку могло формувати не більше десяти осіб, а число регіональних груп мало бути щонайменше 70.

Регіональні групи могли включати окремий суб'єкт Російської Федерації, кілька суб'єктів країни, що утворюють єдину територію, або частину великого суб'єкта (що має понад 1,3 мільйона виборців). В виборчому бюлетені вказувалися всі кандидати з федеральної частини списку та три кандидати з відповідної регіональної групи. При цьому при розподілі мандатів усередині списку використовувалося таке правило: спочатку мандати отримували кандидати з федеральної частини, а решта - розподілялися між регіональними групами за методикою, аналогічною методиці розподілу мандатів між списками[3].

Отже, у 1993 – 2003 роках під час виборів депутатів Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації застосовувалася змішана виборча система. По суті йдеться про одночасне використання двох виборчих систем – пропорційної та мажоритарної відносної більшості.

За пропорційною системою обиралось 225 депутатів. У 1993 – 2003 роках діяв 5% «загороджувальний бар'єр». Правила поділу списків кандидатів на регіональні групи постійно змінювалися. У 1993 році поділ був не обов'язковим. У 1995 році цей поділ набув обов'язкового характеру, а федеральна частина списку була обмежена 12 кандидатами. У 1999 року обсяг федеральної частини було збільшено до 18 осіб. У 2003 році було встановлено мінімальну кількість груп - 7 (до цього мінімум, за фактом, становив дві групи).

За мажоритарною складовою також обиралися 225 депутатів. Для цього вся територія країни розбивалася на 225 одномандатних виборчих округів. Вони повинні були бути приблизно рівними за кількістю виборців з одним істотним винятком. Кожному суб'єкту Російської Федерації повинен був відповідати один або кілька одномандатних округів, і не можна було включати до одного округу

території двох або кількох суб'єктів Російської Федерації. В одномандатних округах діяла мажоритарна система відносної більшості.

На розгляді парламенту знаходилась внесена Президентом Російської Федерації нова редакція Федерального Закону «Про вибори депутатів Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації», яка передбачає повернення до змішаної системи виборів: половина парламентаріїв обиратиметься за партійними списками, інша половина – за 225 одномандатними округів. При цьому претенденти матимуть змогу висуватися на вибори як самостійно, так і від політичних партій.

Федеральний список кандидатів партії пропонується розбивати на регіональні групи, які відповідають територіальним одиницям. Обмежень за кількістю регіональних груп не встановлюється (нині федеральному списку кандидатів має бути щонайменше 70 регіональних груп). В одній регіональній групі має бути не більше чотирьох кандидатів, а у федеральному списку – не менше 100 кандидатів. З урахуванням такого регулювання наявність загальнофедеральної частини федерального списку кандидатів не передбачається.

У 2020 року такі зміни типу виборчої системи були проголосовані, а тому вибори до Державної думи 2021 року пройшли відповідно до змішаної виборчої системи: за партійними списками (225 депутатів) з 5% виборчим порогом та одномандатними округами (225 депутатів). Вимога про мінімально допустиму кількість виборців (пори́г явки) не встановлюється.

Що стосується виборів до представницьких органів суб'єктів Федерації.

До 2002 року суб'єкти Російської Федерації самостійно визначали виборчу систему для виборів своєї вищої посадової особи (керівника найвищого виконавчого органу державної влади). В одних регіонах застосовувалась мажоритарна система абсолютної більшості, в інших – мажоритарна система відносної більшості.

У 2002 році федеральний закон зобов'язав використовувати під час виборів вищої посадової особи (керівника вищого виконавчого органу державної влади)

суб'єкта Російської Федерації мажоритарну систему абсолютної більшості, аналогічну до виборчої системи, що застосовується на виборах Президента Російської Федерації. Ця ж вимога була встановлена і при відновленні прямих виборів вищої посадової особи суб'єкта Російської Федерації у 2012 році.

Вибори вищої посадової особи (керівника вищого виконавчого органу державної влади) проводяться в єдиному виборчому окрузі, що охоплює всю територію відповідного суб'єкта Російської Федерації. Цей округ, по суті, є одномандатним, оскільки від нього обирається одна особа. Кожен виборець має один голос.

Для того, щоб кандидат був визнаний обраним у першому турі, він має отримати більше половини голосів від числа виборців, які взяли участь у голосуванні. У разі, якщо жоден з кандидатів не отримує у першому турі більше половини голосів, призначається повторне голосування (другий тур), до якого виходять два кандидати, які отримали у першому турі найбільшу кількість голосів. За результатами повторного голосування (другого туру) обраним вважається кандидат, який одержав більшу кількість голосів.

Стосовно виборів до законодавчого органу суб'єкта Російської Федерації, то до 2003 року тип виборчої системи такий суб'єкт міг обирати самостійно. У 2003 році набуло чинності положення федерального закону, згідно з яким не менше половини мандатів на виборах законодавчого (представницького) органу державної влади суб'єкта Російської Федерації має розподілятися за пропорційною системою. Після цього у суб'єктів Російської Федерації залишився вибір - або повністю пропорційна система, або один із варіантів змішаної системи[10].

Отже, дещо підсумовуючи вищевикладене, Російська Федерація застосовує змішану виборчу систему на виборах до Державної Думи, за якої 225 мандатів – за мажоритарною системою, 225 депутатів за пропорційною. Чинним законодавством Російської Федерації передбачений 5% виборчий бар'єр. Поріг явки не встановлено.

У пропорційній частині кандидати можуть висуватися лише політичними партіями. У федеральному списку кандидатів має бути не менше ніж 200 і не більше 400 кандидатів. До списку також можуть бути включені кандидати, які не є членами партії, вони не мають перевищувати позначку у половину кандидатів у списку. Федеральний список кандидатів може бути поділений на загальнофедеральну та регіональну частини. У загальнофедеральну частину списку кандидатів може бути включено не більше 15 кандидатів (раніше було не більше 10 кандидатів). Одна регіональна група партії має відповідати групі суб'єктів Російської Федерації, суб'єкту Російської Федерації, одномандатному виборчому округу чи групі одномандатних виборчих округів. Регіональна частина федерального списку кандидатів має охоплювати всю територію Російської Федерації. Число регіональних груп має бути не менше 35.

У мажоритарній частині (за одномандатними виборчими округами) кандидати можуть висуватися як політичними партіями, так і в порядку самовисування. Для реєстрації кандидат-самовисуванець, як і кандидат від партії, яка не має права брати участь у цих виборах без збору підписів, має зібрати підписи не менше ніж 3% виборців, зареєстрованих у цьому виборчому окрузі (або не менше 3 000 підписів, якщо у цьому виборчому окрузі менше 100 000 виборців).

Один і той же кандидат може бути висунутий як за партійним списком, так і по одномандатному виборчому округу, однак у разі його проходження до Держдуми як за партійним списком, так і по одномандатному виборчому округу йому доведеться відмовитися від одного з отриманих місць.

Перемога в окрузі присуджується за системою відносної більшості: обраним стає кандидат, який займе перше місце за кількістю отриманих голосів. Вимоги отримати більше половини голосів і другий тур голосування не передбачаються [20; с. 110].

Зазначимо, що виборче законодавство є тонким індикатором політичних процесів, що відбуваються в суспільстві, і тому електоральні «правила гри» нерідко переглядаються і зазнають змін. Але в розвинених країнах ці зміни

мають на меті вдосконалення електоральних правил, у Росії ж виборче законодавство переглядалося неодноразово найрадикальнішим чином, внаслідок чого країна щоразу переходила до нової виборчої системи.

Це можна пояснити прагненням до пошуку оптимальної моделі виборчої системи, але водночас слід зазначити, що подібні корінні зміни здійснювалися не через структурні соціально-політичні зрушення в суспільстві, а відповідно до вузькокорпоративних інтересів політичної еліти. Як показує світовий досвід, частий перехід від однієї виборчої системи до іншої дезорієнтує виборців, внаслідок чого у електорату виробляється негативне ставлення до виборів і до всього, що пов'язане з цим процесом.

Російська практика прояву нестійкості електоральних вподобань свідчить про незавершеність процесу соціально-політичного структурування суспільства, слабкість партійної системи, відсутність авторитету партій, розчарування громадян у діяльності вже знайомих їм партій.

В Російській Федерації з 2007 року зменшується кількість нових партій, починається процес їх укрупнення та посилення правил реєстрації нових партій та допущення їх до виборів.

Таким чином, слід зазначити, що електоральна рухливість, що виражається в регулярному оновленні від виборів до виборів партій-учасниць у виборчих кампаніях, не сприяє інституціоналізації партійної системи. Електоральна поведінка має досить раціональний характер, зокрема, це виявляється у прагненні громадян не віддавати свій голос за свідомо непрохідні партії на парламентських виборах. Таким чином відбувається упорядкування партійної системи. Тому еволюційна зміна партійної та електоральної систем, у рамках якої зберігається правоприємність і партій, і базових виборчих процедур від одного електронного циклу до іншого, сприяє зміцненню партійної системи загалом та електоральних практик зокрема.

Великою мірою вибір типу виборчої системи залежить від менталітету народу та ступеня усвідомлення ним важливості електоральної участі. У більшості країн світу, як і в Росії, голосування на виборах — це право, але не

обов'язок громадян. Ця норма зафіксована у пункті 2 статі 32 Конституції Російської Федерації. Проте, як свідчить досвід минулих електоральних циклів, існуюча ситуація слабо мотивує населення брати участь у виборах.

Періодично у Росії озвучується ідея запровадження інституту обов'язкового голосування. Слід зазначити, що практика примусу до голосування вже діє більш ніж у 20 країнах, у тому числі й демократичних. Наприклад, ця норма працює в Австралії, Австрії, Бельгії, Німеччині, Греції, Люксембурзі, Швейцарії, де голосування є обов'язком громадян. У деяких країнах за неявку передбачено штрафні санкції, навіть арешти.

Так, наприклад, в Австрії за відмову від участі в муніципальних виборах накладається штраф у розмірі 400 євро, в інших виборах - у розмірі 700 євро. В інших державах розмір санкцій, що накладаються нижче: в Австралії 11 євро, у Бельгії 25–50 євро. У Греції за відмову від голосування передбачено покарання у вигляді позбавлення волі терміном від одного місяця до одного року (53).

Накопичений світовий досвід дозволяє виявити як позитивні, так і негативні сторони практики обов'язкового голосування. З позитивного боку зазначимо, по-перше, що запровадження принципу обов'язковості участі у виборах знижує ймовірність використання бюлетеня громадянина, який не проголосував, на користь певного кандидата; по-друге, підвищення явки виборців під час виборів відповідає збільшенню представництва виборних органів; по-третє, принцип обов'язковості голосування під час виборів підвищує довіру населення до інституту демократичних виборів; по-четверте, обов'язкове голосування сприяє формуванню громадянського суспільства; по-п'яте, обов'язкове голосування сприяє досягненню згоди у суспільстві.

Негативними моментами у цьому аспекті є такі: по-перше, участь у виборах не є обов'язком, а, швидше, правом громадянина; по-друге, обов'язкове голосування порушує ще одну групу прав – свободи совісті; по-третє, відмова від участі у голосуванні — останній аргумент громадянина, який зіткнувся зі свавіллям, для відстоювання власної позиції; по-четверте, відсутність у бюлетені графі «проти всіх» стимулює до відмови від участі у виборах [37; с. 71].

Таким чином, можемо зазначити, що примус до голосування є порушенням базових свобод. Іноді неявка на вибори — свідомий політичний крок, демонстрація того, що ніхто з кандидатів не представляє інтересів виборця. Вважаємо, що базова свобода в демократичному суспільстві — свобода слова — передбачає і право на мовчання.

Навіть російські науковці відзначають, що російське суспільство сьогодні не готове до застосування ні пропорційної системи, ні мажоритарної окремо. В умовах незавершеності процесу соціально-політичного структурування суспільства та слабого розвитку партійної системи застосування пропорційної системи здатне призвести до надмірної концентрації державної влади в руках представників лише однієї політичної партії, створення в парламенті однорідної конституційної більшості, з чим російське суспільство вже стикалося.

Приналежність парламентської більшості лише до однієї політичної партії та її монопольне становище у формуванні інших гілок влади (виконавчої та судової) є не найуспішнішою формулою державного управління. Такий стан справ не сприяє досягненню національної згоди у суспільстві, максимальної збалансованості всіх гілок влади, їхнього функціонуванню у відповідності до вимог Конституції.

Конституційна більшість у законодавчому органі однієї лише партії прямо чи опосередковано призводить до порушення системи «стримувань і противаг» влади, частої, не завжди зваженої та виправданої зміни законодавства на догоду правлячій більшості, або у відповідності до інтересів лобіюючих груп, наближених до влади. Диктат однієї партії у суспільстві зі слабкими демократичними традиціями призводить до фактичного усунення від управління державними справами інших партій та політичних рухів, до обмеження реальної можливості народу впливати на процес державного управління.

Формування ж парламенту на основі лише мажоритарної системи може призвести до атомізації депутатської спільноти, яка легко перетвориться в даному випадку для влади на більш керовану масу. Аморфна структура парламенту створить чимало передумов для маніпулювання поведінкою

депутатів під час парламентської діяльності. Крім того, формування законодавчого органу на основі мажоритарної системи не сприятиме політичному самовизначенню суспільства та політичному структуруванню парламенту загалом.

Звісно ж, застосування змішаної системи для формування законодавчого органу цьому етапі розвитку російського суспільства є найбільш правильним. Такий підхід до формування парламенту найбільше сприяв реалізації конституційних прав громадян обирати і бути обраними, реальній участі в управлінні державними справами ширших верств населення, політичних партій і рухів, збалансованості гілок влади.

Крім того, змішана виборча система розширює права виборця, надаючи йому можливість проголосувати двічі.

Таким чином, впровадження змішаної системи рівною мірою сприятиме розвитку партійної системи, налагодженню зв'язків депутата зі своїми виборцями. Проте, на наше переконання, більш доцільним в цьому аспекті буде впровадження пропорційної системи з відкритими списками, з метою персоніфікації політики, а також зниження ролі партійного керівництва в обранні черговості партійного списку.

Наразі розглянемо виборчу систему Республіки Білорусь.

Виборча система Республіки Білорусь є найконсервативнішою на території країн Східної Європи та колишнього Радянського Союзу. Зазначимо, що у Білорусі збереглася фактично радянська система виборів.

Першими вільними виборами у Білорусі як суверенній державі стали вибори Президента країни у 1994 році. У цих виборах переміг Олександр Лукашенко, який, до речі, займає цей пост до тепер.

Стосовно парламенту Білорусі, варто зазначити, що парламент - Національні збори Республіки Білорусь є представницьким органом влади і, відповідно, законодавчим органом Республіки Білорусь і складається з двох палат: Палати представників і Ради Республіки.

Тобто, згадані вище переваги і недоліки функціонування бікамерального парламенту є застосовними і до прикладу Білорусі.

Однак, якщо існування двопалатного парламенту у Російській Федерації видається виправданим внаслідок федеративної форми державного устрою, то існування наразі двопалатного парламенту в унітарній Білорусі можна розцінювати критично.

Оскільки переваги існування бікамерального парламенту вже були висвітлені в частині розгляду парламенту Росії, в аспекті Білорусь варто сконцентруватись все ж на недоліках такої структури парламенту. Недоліками двопалатного Парламенту можна назвати: ускладнення законодавчого процесу, що зумовлює збільшення тривалості розгляду законопроекту; необхідність значних фінансових витрат на утримання Національних зборів; неминучість зіткнення різних поглядів з однієї й тієї проблеми; рішення, ухвалене одностайно Палатою представників, може бути відхилено Радою Республіки, причому більшістю навіть у один голос; позбавлення частини тієї інформації, яку могли б отримувати Національні збори, якби складалося з однієї палати.

Палата представників Національних зборів Республіки Білорусь складається з 110 депутатів, які обираються за принципами загального, вільного, рівного, прямого виборчого права під час таємного голосування. Депутатом Палати представників може бути громадянин Республіки Білорусь, який досяг 21 року.

Рада Республіки Національних зборів Республіки Білорусь є палатою територіального представництва і складається з 64 членів. Вісім членів Ради Республіки призначаються Президентом Республіки Білорусь, а інші обираються з урахуванням непрямого виборчого права при таємному голосуванні по вісім членів Ради від кожної області та міста Мінська на засіданнях депутатів місцевих Рад депутатів базового рівня кожної області та міста Мінська.

Членом Ради Республіки може бути громадянин Республіки Білорусь, який досяг 30 років і прожив на території відповідної області міста Мінська не менше п'яти років.

Відповідно до Конституції Республіки Білорусь, вибори нового складу палат Парламенту призначаються: не пізніше чотирьох місяців та проводяться: не пізніше 30 днів до закінчення повноважень палат чинного скликання. Термін повноважень Парламенту – чотири роки.

За рішенням Президента Республіки Білорусь повноваження Палати представників можуть бути припинені у випадках: відмови Палатою представників у довірі Уряду; висловлювання вотуму недовіри Уряду; дворазової відмови у наданні згоди на призначення Прем'єр-міністра.

Повноваження Палати представників і Ради Республіки можуть бути достроково припинені виходячи з укладання Конституційного Суду у разі систематичного чи грубого порушення Конституції Республіки Білорусь. Рішення з цих питань приймає Президент не пізніше ніж у двомісячний термін після офіційних консультацій із головами палат.

Палати не можуть бути розпущені: у період надзвичайного чи воєнного стану; останні шість місяців повноважень Президента; у період вирішення палатами питання про дострокове звільнення чи усунення Президента з посади. Не допускається також розпуск палат протягом року з їх перших засідань. Позачергові вибори палат Парламенту проводять упродовж трьох місяців із дня дострокового припинення повноважень палат Парламенту.

Правом законодавчої ініціативи відповідно до Конституції Республіки Білорусь мають: Президент; депутати Палати представників; Рада Республіки; Уряд; громадяни, які мають виборче право, у кількості не менше 50 тисяч осіб.

Будь-який законопроект, якщо інше не передбачено Конституцією Республіки Білорусь: спочатку розглядається у Палаті представників; потім у Раді Республіки.

Білорусь є єдиною країною в Європі, яка практично не ухвалила системи класичного парламентаризму. Вибори депутатів відбуваються у ті самі Ради депутатів, як і під час Радянського Союзу. Незмінним залишився і виробничий принцип утворення виборчих органів та висування кандидатів у депутати – переважна більшість членів виборчих комісій та кандидатів у депутати

висуваються від трудових колективів організацій. Тим самим було, за трудовими колективами організацій де-факто збережено скасоване де-юре право на участь у політичній діяльності.

Першим нормативним актом сучасної Білорусі у сфері виборчого законодавства став Закон Республіки Білорусь від 29 березня 1994 року «Про вибори Президента Республіки Білорусь». Це було викликано тим, що новою Конституцією, ухваленою 15 березня 1994 року, в Республіці Білорусь було запроваджено пост Президента.

Вибори депутатів Парламенту та місцевих Рад депутатів, що відбулися у 1995 році, проводилися за законами «Про вибори депутатів Верховної Ради Республіки Білорусь» та «Про вибори депутатів місцевих Рад депутатів Республіки Білорусь», ухваленим ще 1989 року, тобто до здобуття країною незалежності.

Наступним актом у сфері виборчого законодавства став Закон Республіки Білорусь від 23 грудня 1998 року «Про вибори депутатів місцевих Рад депутатів Республіки Білорусь». У цьому році було ухвалено Закон Республіки Білорусь «Про Центральну комісію Республіки Білорусь з виборів і проведення республіканських референдумів».

Таким чином, до 2000 року в Республіці Білорусь діяли чотири закони, що визначали порядок організації та проведення виборів. При цьому один із них – «Про вибори депутатів Верховної Ради Республіки Білорусь» – не міг бути застосований, оскільки нова редакція Конституції Республіки Білорусь передбачала створення двопалатного Парламенту. Була потрібна розробка та прийняття закону, що визначає порядок виборів до такого Парламенту.

Однак, було прийнято інше рішення – розробити та прийняти єдиний законодавчий акт, який відповідав би Основному Закону країни. Таким актом був ухвалений у 2000 році Виборчий кодекс Республіки Білорусь, який діє і до теперішнього часу.

Основними принципами виборчого права Республіки Білорусь є принципи загальності, рівності, вільного, прямого і таємного голосування.

На законодавчому рівні такі принципи виборчого права відображені наступним чином:

- загальне виборче право (ст. 64 Конституції Республіки Білорусь: «...право обирати мають громадяни Республіки Білорусь, які досягли 18 років». Виняток становлять громадяни, які визнані судом недієздатними; утримуються за вироком суду у місцях позбавлення волі; та особи, щодо яких обрано запобіжний захід - утримання під вартою);
- вибори є рівними (ст. 66 Конституції Республіки Білорусь у: «...виборці мають однакову кількість голосів. Кандидати, обрані державні посади, беруть участь у виборах на рівних підставах»);
- пряме виборче право (ст. 67 Конституції Республіки Білорусь у: «...депутати обираються громадянами безпосередньо».
- таємне голосування (ст. 68 Конституції Республіки Білорусь у: «...контроль за волевиявленням виборців під час голосування забороняється».

Принцип загальності означає, що всі громадяни Республіки Білорусь, які досягли 18 років, мають право брати участь у виборах. У виборах чи референдумі що неспроможні брати участь громадяни, визнані судом недієздатними, і навіть особи, які утримуються за вироком суду у місцях позбавлення волі. У голосуванні не беруть участь особи, щодо яких у порядку, встановленому кримінально-процесуальним законодавством, обрано запобіжний захід — утримання під вартою (стаття 4 Виборчого кодексу Республіки Білорусь).

У той самий час пасивне виборче право, тобто право бути обраним, Республіки Білорусь обмежується віковим цензом, цензом громадянства і цензом осілості.

Для пасивного виборчого права, зазвичай, потрібна наявність вищого вікового цензу. Так, мінімальний вік кандидата для обрання Президентом Республіки Білорусь становить 35 років, депутатом Палати представників Національних зборів Республіки Білорусь - 21 рік, членом Ради Республіки Національних зборів Республіки Білорусь - 30 років, депутатом місцевої Ради депутатів - при досягненні 18-річного віку.

Ценз громадянства - участь у виборах лише громадян Республіки Білорусь. Водночас Президентом Республіки Білорусь може бути обраний лише громадянин Республіки Білорусь за народженням. Таке обмеження не поширюється на кандидатів у депутати Палати представників Національних зборів Республіки Білорусь, місцевих Рад депутатів, членів Ради Республіки Національних зборів Республіки Білорусь.

Ценз осілості - визнання за громадянином виборчих прав за умови, якщо він проживав у країні та на відповідній території певний час.

Відповідно до статті 58 Виборчого кодексу Республіки Білорусь, громадяни Російської Федерації, які постійно проживають у Республіці Білорусь, мають право у порядку, передбаченому Виборчим кодексом, брати участь у виборах депутатів місцевих Рад депутатів відповідно до міжнародного договору Республіки Білорусь та Російської Федерації.

Принцип рівності означає, рівність повноважень у передвиборній боротьбі та забезпечується створенням умов, у яких відмінність матеріальних та інших можливостей неспроможна надавати комусь із кандидатів переваги. Зареєстрованим кандидатам, які беруть участь у виборах, надаються рівні частки фінансових коштів для проведення передвиборчої кампанії, а також рівні можливості її проведення.

Гарантіями забезпечення рівного виборчого права є такі: кожен виборець не може бути включений більш ніж до одного списку виборців; кожен виборець голосує особисто, голосування за інших осіб не допускається; бюлетень для голосування видається виборцю під розпис членом дільничної комісії після подання паспорта або іншого документа, що посвідчує особу; закон пред'являє однакові вимоги до порядку висування та реєстрації кандидатів, ведення ними передвиборчої агітації; кандидат обирається від рівної кількості виборців.

Дотримання цього принципу залежить від принципів утворення виборчих округів. Відповідно до Виборчого кодексу у Республіці Білорусь виборчий округ становить єдину територію, заборонене утворення виборчого округу з територій, які межують між собою. При цьому нерівність у чисельності виборців округів не

має перевищувати 10% (частина 6 статті 15 Виборчого кодексу Республіки Білорусь).

Принцип вільного голосування має кілька аспектів: з одного боку, це право, а не обов'язок будь-якого громадянина брати участь чи не брати участь у виборах, з іншого — це заборона чинять будь-який тиск на волю виборців. Виборчий кодекс Республіки Білорусь детально регламентує неприпустимі заходи на волю виборців: роздача подарунків, коштів виборцям тощо (частина 2 статті 47 Виборчого кодексу Республіки Білорусь).

Принцип прямого голосування означає, що у Республіці Білорусь вибори Президента Республіки Білорусь у, депутатів Палати представників, місцевих Рад депутатів є прямими. Президент країни обирається безпосередньо всіма громадянами, які мають виборче право. Такий принцип дозволяє реалізувати право громадян бути обраними та обирати без будь-яких проміжних ланок. Крім прямих виборів у Республіці Білорусь використовуються також опосередковані вибори під час виборів.

Як вже було зазначено, у республіці діє мажоритарна виборча система абсолютної більшості, відповідно до якої передбачається обрання депутатів усіх представницьких органів та посадової особи. Існують деякі відмінності в системі під час виборів різних суб'єктів, проте вони суттєво не змінюють виборчу систему.

Мажоритарна виборча система дозволяє виборцям безпосередньо познайомитися з висунутими кандидатами, отримати достовірну інформацію і, найголовніше, проголосувати за тих осіб, які викликають у них найбільшу довіру. В результаті склад обраного органу найбільше відповідає волевиявленню більшості населення адміністративної одиниці чи країни загалом. При цьому досягається стійка більшість у представницькому органі, що дозволяє успішно вирішувати питання, що належать до його компетенції.

Проте, мажоритарна система абсолютної більшості має низку слабких сторін: голоси виборців, подані за кандидатів, які зазнали поразки, фактично зникають. Ці виборці в результаті не мають своїх депутатів у представницькому

органі. Недолік цієї системи полягає і в недостатній її ефективності: доводиться вдаватися до перебалотування або навіть повторних виборів, якщо жоден кандидат не отримує абсолютної більшості голосів.

З урахуванням зазначених недоліків мажоритарної системи абсолютної більшості деякі вчені роблять висновок про необхідність заміни її в Білорусі на пропорційну виборчу систему або, у крайньому випадку, запровадження змішаної виборчої системи, що включає елементи мажоритарної та пропорційної систем.

Очевидно, що вибори, що проводяться за пропорційною системою, є суто партійними. Передбачається наявність розвиненої партійної системи країни. Кожна партія висуває свій список кандидатів на виборні посади, і кожен виборець голосує за список відповідної партії в цілому.

Пропорційна виборча система, таким чином, зводить до мінімуму кількість "зниклих" голосів, робить вибори ефективнішими в тому сенсі, що дозволяє уникнути наступних турів голосування та повторних виборів. В результаті використання такої системи склад представницького органу значною мірою відображає справжнє ставлення виборців до різних політичних партій, розстановку політичних сил у країні.

Проте, очевидна закостенілість виборчої системи Білорусі не дає змогу говорити про розвиток партійної системи в державі. Мажоритарна система абсолютної більшості фактично звела нанівець такий елемент політичної системи.

Так, до прикладу, під час виборів депутатів Палати представників Національних зборів Республіки Білорусь для перемоги у першому турі необхідно отримати підтримку більше половини виборців, які прийшли на виборчі дільниці. І це лише у тому випадку, якщо у голосуванні взяло участь понад 50% від загальної кількості внесених до списків виборців. До виборів у палату представників 2000 році подібний принцип поширювався і до другого туру виборів. Це призводило до необрання великої кількості депутатів.

У Республіці Білорусь вже робилися спроби вдосконалити мажоритарну виборчу систему абсолютної більшості, передбачену чинним законодавством. Так, Законом "Про внесення змін та доповнень до Закону Республіки Білорусь "Про вибори депутатів Верховної Ради Республіки Білорусь" від 7 вересня 1995 року та Законом "Про внесення змін та доповнень до Закону Республіки Білорусь "Про вибори депутатів місцевих Рад депутатів Республіки Білорусь" 7 вересня 1995 року було встановлено, що повторні вибори вважаються такими, що відбулися, якщо в них взяло участь не 50, як було раніше, а 25 відсотків від загальної кількості виборців, внесених до списків.

Розглядаючи у жовтні 1995 року справу конституційності названих законів Конституційний Суд визнав їх такими, що не суперечать Конституції країни. А 22 листопада 1995 року він шляхом тлумачення свого рішення, по суті, скасував свій висновок від 30 жовтня 1995 року з цього питання. Було роз'яснено, що вибори Верховної Ради Республіки Білорусь 13 скликання, які на той час вже проходили, мають бути завершені на основі положень закону, який діяв на момент їхнього початку.

12-те і 13-те скликання парламенту постійно функціонували у неповному складі. Так, до парламенту 13-го скликання вдалося обрати у правочині лише з другого разу, при цьому більше 22% виборців республіки так і не змогли обрати свого депутата. У 2000 році принципи виборів депутатів у другому турі було пом'якшено. Тепер для визнання виборів такими, що відбулися, необхідний поріг - понад 25% зареєстрованих виборців, а для перемоги кандидату необхідно отримати голосів більше, ніж його супернику.

Таким чином, за обрання депутатів Палати представників у другому турі голосування діє певний елемент мажоритарної системи відносної більшості. Проте, якщо у другому турі балотується лише один кандидат, то для обрання йому необхідно набрати абсолютну більшість голосів виборців, які прийшли на виборчу дільницю.

Варто відзначити, що вочевидь виборча система Білорусь за умови недостатньої розвиненої партійної системи наразі не готова до впровадження

пропорційної системи, проте, доцільним видається поступальний перехід до змішаної виборчої системи з метою стимулювання розвитку великих політичних партій і їхньої активізації у виборчій системі зокрема, та у політичній системі в цілому.

Стосовно виборів Президента Білорусі істотних змін з розглянутою системою при обранні депутатів не прослідковується. Так, при виборах Президента Республіки Білорусь вибори вважаються такими, що відбулися, якщо на виборчі дільниці прийшло понад 50% виборців, включених до списків для голосування. Обраним вважається кандидат, який одержав більше половини голосів виборців (50% плюс один голос).

Аналогічна виборам депутатів парламенту процедура діяла і під час виборів депутатів місцевих Рад депутатів. Проте у 2006 році до Виборчого кодексу було внесено зміни, які спростили процедуру виборів депутатів місцевих представницьких органів. Кворум для визнання виборів такими, що відбулися, не змінився. Для визнання виборів депутатів місцевих Рад депутатів такими, що відбулися, як і раніше, необхідно, щоб у голосуванні взяло участь більше половини виборців округу, внесених до списків громадян, які мають право брати участь у виборах.

Обраним вважається кандидат, який отримав найбільшу кількість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, якщо вибори були визнані такими, що відбулися. Якщо ж балотується лише один кандидат, він зобов'язаний отримати підтримку абсолютної більшості виборців, що прийшли на виборчі дільниці.

Аналізуючи виборчу систему, за якою обираються депутати парламенту у Палату представників в Республіці Білорусь, приходимо до висновку, що вона залишається незмінною – це мажоритарна система абсолютної більшості. Відповідно у країні згідно з Виборчим кодексом усі депутати Палати представників обираються за одномандатними мажоритарними округами. Вибори Президента так функціонують за аналогічною виборчою системою.

Дослідивши специфіку функціонування виборчих систем в Російській Федерації та Республіки Білорусь, дійшли висновку, що вибір типу виборчої

системи досліджуваних держав потерпає від політизації цього питання, що призвела до частоті її зміни.

Кількість країн, у яких вибори проводяться за мажоритарною системою, постійно зменшується. Змішана виборча системи використовуються, але обмежено, на виборах до законодавчих органів європейських держав. Це пов'язано з поєднанням недоліків пропорційної виборчої системи із закритими списками з недоліками мажоритарної системи відносної або абсолютної більшості, нерівністю фактичного статусу обраних представників, спотворення принципу пропорційного представництва партій у виборчому органі.

Вплив радянського виборчого законодавства більшою мірою відображає виборчу систему Білорусі, що негативно впливає на розвиток партійної системи в країні, яка за умови функціонування мажоритарної системи абсолютної більшості фактично виключена з електоральних процесів. Проте, часті зміни до російського виборчого законодавства також негативно впливають на виборчу систему в країні, адже знижується рівень довіри громадян, що в свою чергу призводить до розвитку абсентеїзму.

III. Особливості функціонування виборчої системи в сучасній Україні.

Як було зазначено, Україна серед вже згаданих вище Росії і Білорусі також є державою «спадкоємицею» виборчого законодавства Радянського Союзу.

Вагому роль має виборча система для суспільств, які перебувають у процесі трансформації, тобто в період транзиту. Україна, з огляду на її відносно нещодавне виокремлення як суверенної держави зі складу СРСР, також відноситься до таких країн.

Виборча система у таких державах є значним механізмом трансформаційного процесу. Це пояснюється наступним: виборча система забезпечує формування і ротацію еліти. Також, вона структурує парламент як вищий законодавчий орган новоствореної держави. До того ж, забезпечується передача влади від правлячих до опозиційних кіл у цивілізований спосіб. А також вона репрезентує і систематизує інтереси різних соціальних верств населення.

Розгляд еволюції виборчої системи, як і виборчого законодавства України варто починати з 1989 року. Незважаючи на те, що цей період і стосувався виборів до СРСР, а не України, витоки і так звані стартові позиції все ж черпаються з цього часу.

Варто зазначити, що виборче законодавство цього часу передбачило перші фактично альтернативні вибори в колишньому Радянському Союзі. Вище було згадано про висхідні аспекти виборчого законодавства СРСР, які функціонували майже весь період колишньої держави, та які декларативно проголошували демократичність виборчого процесу, проте фактично регулювали «вибори без вибору».

Безпрецедентною особливістю виборчого закону 1988 року було запровадження інституту «народних депутатів від громадських організацій», які становили 1/3 (750 осіб) від усієї кількості народних депутатів СРСР і обиралися не шляхом голосування, а на пленумах або конференціях відповідних організацій.

Іншою справді унікальною особливістю виборчого закону 1988 року, яка йшла наперекір «традиціям» виборчої системи СРСР стала те, що висунення кандидатів не мало своїм наслідком їхню автоматичну реєстрацію.

Проміжною ланкою, яка фактично відігравала роль так званого «фільтру» між номінацією і реєстрацією кандидатів став інститут "окружних передвиборних зборів". Зазначимо, що склад цього інституту був довільним, він мав право відхиляти вже висунутих кандидатів.

У цілому вибори проводилися за двотуровою мажоритарною системою, за якою перший тур функціонував на основі системи абсолютної більшості, а другий тур – на основі системи відносної більшості.

Виборче законодавство встановлювало поріг участі виборців у голосуванні, адже вибори визнавались такими, що відбулися, у разі якщо в них прийняло участь більше 1/2 виборців округу. В протилежному випадку (менше половини виборців округу) вибори визнавались такими, що не відбулись відповідно.

Отже, виборчий закон СРСР 1988 року відобразив глибокі внутрішні суспільно-політичні суперечності епохи «перебудови», і одночасно заклав першооснови альтернативних виборів і став вихідним пунктом становлення і розвитку виборчого законодавства сучасної України, а його практичне застосування стало джерелом перших навичок дійсної, а не декларативної участі громадян в альтернативних виборах.

Процес здійснення реформ новітнього українського виборчого законодавства протягом перший десяти років незалежності України розвивався у контексті становлення конституціоналізму, а також за рахунок прийняття і імплементацію відповідних спеціальних виборчих нормативно-правових актів, які регулюють порядок організації і проведення усіх видів виборів.

Інколи виділяють доконституційний і конституційний етапи у розвитку виборчого законодавства України. Так, доконституційний етап характеризується тим, що у цей час на практиці функціонує ще радянське виборче законодавство, зокрема, це стосується виборів парламентаріїв, а також депутатів місцевих рад.

Одночасно формування нового українського законодавства про вибори Президента України корелює із заснуванням посади Президента України, що змусило в суспільно-політичну практику запроваджувати новий вид виборів. До того ж, було запроваджено у цей період ще один опосередкований вид виборів, а саме: вибори до парламенту Автономної Республіки Крим. Це призвело до необхідності, відповідно, систематизувати новий вид законодавства, а саме: про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

У період після конституційного періоду якісно і сутнісно набуває нових характеристик виборче законодавство, якому властива імплементація міжнародно-правових норм, принципів, стандартів і засад організації та проведення виборів різних рівнів, розширення системи прав і гарантій громадян України в аспекті виборчого процесу і виборчого права в цілому, удосконалення правового (нормативного) механізму виборчого процесу.

Згідно зі статтею 70 Конституції України «право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення 18 років. Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними».

Стаття 71 Основного Закону гарантує, що «вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Виборцям гарантується вільне волевиявлення».

Виборча система незалежної України зазнавала періодичних, ба більше систематичних, змін щодо способу та системи голосування. Варто зазначити, що виборча система України за роки своєї незалежності мала досвід функціонування за всіма трьома основними типами виборчих систем: мажоритарною, пропорційною і змішаною.

18 листопада 1993 року був прийнятий Закон України «Про вибори народних депутатів» для проведення перших парламентських виборів часів незалежної України. Тобто, це був перший нормативно-правовий акт, який дозволив функціонувати виборчій системі не за постсоціалістичним законодавством. Цей закон передбачав мажоритарну виборчу систему

абсолютної більшості. Релевантно до вже згаданих вище Росії і Білорусі, Україна на першопочатках також функціонувала саме за цією системою. На наше переконання, це пояснюється об'єктивними чинниками, а саме тяжінням свідомості громадян в цей період все ж до попередньої «системи координат», яка існувала в СРСР; політико-правових зрушень було надто велика кількість в цей час, а політична свідомість і політична культура громадян було позбавлена можливості швидко атаптуватись до них.

Прийняття в листопаді 1993 року Закону про вибори в такій редакції було зумовлено низкою чинників, які мали як об'єктивний, так і суб'єктивний характер: радянські електоральні традиції, тобто така система була простою і загальновідомою; відсутність усталених демократичних традицій і відповідної політичної культури; відсутність багатьох впливових партій, які б відстоювали пропорційну виборчу систему; мажоритарна система абсолютної більшості була вигідною великим впливовим партіям та виконавчій владі; аргументи за дієвість такої виборчої системи при створенні стабільного уряду.

24 лютого 1994 року були внесені зміни до Закону УРСР «Про вибори Президента УРСР», за яким відбувались другі президентські вибори незалежної України. Цей закон зберігав мажоритарну систему абсолютної більшості.

Проведені вибори до парламенту у 1994 році відповідно до цієї виборчої системи засвідчили, що така виборча система не може ефективно функціонувати на теренах сучасної України.

Така неефективність пояснюється наступним: така виборча система показала себе в Україні неекономічною, оскільки потрібно було проводити цілий ряд довиборів, які відповідно потребувала фінансових затрат; така виборча система не сприяла структуруванню парламенту, що не дозволило йому ефективно працювати; у громадян внаслідок циклу перевиборів виникла апатія до політичного процесу в суспільстві, зародився абсентеїзм, тому через неявку виборців у багатьох округах народні депутати взагалі не були обрані; і напевно одне з найважливіших аспектів - конституційний склад Верховної Ради так і не

був обраний. Партійний склад парламенту виявився досить неоднорідним при наявності великої кількості безпартійних кандидатів.

Проте, з прийняттям Закону України «Про вибори народних депутатів» було впроваджено «позитивне голосування». За такої умови виборець мав обрати кандидата, якого він підтримує, а не викреслити того, якому він не надає перевагу. До того ж, цим актом було впроваджено паралельну мажоритарно-пропорційну виборчу систему.

Закон України «Про вибори народних депутатів України» все ж мав низку процедурних недоліків: наявність ліміту явки виборців; потребує вдосконалення порядок утворення виборчих комісій; неефективність процедури вотування, що означає негативне голосування; партії згідно з законом не могли бути повноправними суб'єктами виборчого процесу; потреба у чіткому унормуванні етапів агітаційного процесу, системи підрахунку голосів виборців, використання виборчих фондів, тощо.

Але, попри всі недоліки Закону, сьогодні можна сказати, що вибори до Верховної Ради України 1994 року вочевидь найбільш демократичними. І заслуга в цьому як виборчого закону, так і тих об'єктивних умов, за яких відбувалися вибори.

Так, це низькі фінансові затрати кандидатів на проведення виборчої кампанії; представники промислово-фінансових структур не брали активної участі у виборах, оскільки займалися перерозподілом ринку на сфери впливу; на хід виборчого процесу не мали значного впливу адміністративний ресурс; спрощений і зрозумілий вибір електорату, коли кандидати в народні депутати представляли ліві, центристські та праві партії або ж були безпартійними.

Говорити про значні зрушення у системі виборчих прав громадян України варто в контексті прийняття Конституції України як Основного Закону держави 28 червня 1996 року. Цим нормативним актом вперше було на рівні держави зафіксовано правовий статус громадянина як суб'єкта виборчого процесу.

Після прийняття нової Конституції України чи не найважливішим кроком на шляху реформування суспільного життя стало прийняття у 1997 року нового

Закону «Про вибори народних депутатів України». Цей закон закріпив основні засади і принципи нової змішаної виборчої системи в Україні.

Відповідно до цього нормативно-правового акта політичні партії ставали повноправними суб'єктами виборчого процесу, оскільки 225 депутатів обиралися в одномандатних виборчих округах, а інші 225 – за списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій.

Проте, рішенням Конституційного Суду України сім положень цього Закону визнані неконституційними. Такими, що суперечать конституції були визнані: 1) норми, якими обмежувались виборчі права ув'язнених та військовослужбовців; 2) норми, якими обмежувався захист виборчих прав громадян у судовому порядку; 3) норма, відповідно до яких виборці, які взяли участь у виборах, підтримують волевиявлення тих, хто голосував; 4) деякі норми про порядок висування і реєстрації кандидатів та проведення передвиборної агітації; 5) положення щодо «кандидатського імунітету»; 6) норми, за якими несумісності на етапі висування кандидата; 7) норми, відповідно до яких особам, які балотуються за списками партій, не можна стати членами парламенту автоматично, лише внаслідок пропуску кандидатів від політичної партії, обраних в одномандатних виборчих округах.

Таким чином, вибори 1998 року відбувалися в атмосфері правової невизначеності: ряд поправок до Закону приймалися Верховною Радою України в процесі виборчої кампанії, що ставило під загрозу дійсність цих виборів.

14 січня 1998 року прийнятий Закон України «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», який впровадив змішану (мажоритарно-пропорційну) виборчу систему на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад. До того ж, впровадив мажоритарну систему відносної більшості для виборів депутатів сільських, селищних, міських, районних та обласних рад, а також сільського, селищного, міського голови.

Після завершення виборчої кампанії 1998 року тривалий час питання про новий виборчий закон в українському парламенті не порушувалось. На те були

об'єктивні причини, а саме: президентські вибори 1999 року і всеукраїнський референдум 2000 року.

Зазначимо, що Законом України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року встановлено мажоритарну виборчу систему абсолютної більшості відповідно для виборів на пост глави держави.

Починаючи з 2001 року в українському суспільстві почались дискусії стосовно того, якою ж врешті решт має бути виборча система України: мажоритарною, пропорційною чи змішаною. Варто відзначити, що розгляд цього питання був здійснений переважно в аспекті пропорційної виборчої системи, адже з мажоритаризм віддавала переваги меншість.

У період з 18 січня 2001 року по 18 жовтня 2001 року, тобто менше ніж упродовж року Верховна Рада 5 разів ухвалювала Закон «Про вибори народних депутатів України», а президент, у свою чергу, 4 рази накладав на нього вето і лише вп'ятий раз цей закон був підписаний. Одночасно варто зауважити, що сутнісних змін він не мав, адже залишив незмінною змішану виборчу систему.

Виборчий закон, за яким проводились вибори до Верховної Ради України в 2002 року, був підписаний президентом 31 жовтня 2001 року.

Основним надбанням нового закону, є досить чітка регламентація процедур виборчої кампанії. Це було зумовлено тим, що країна ще не виробила і не провадила принципи політичної відповідальності або політичних традицій, а тому правозастосовна практика потребувала ретельного унормування, з метою унеможливлення впливу та фальсифікації.

Виборча система, згідно з новим виборчим законом, залишається змішаною, тобто: 225 обираються за мажоритарною системою відносної більшості; інші 225 депутатів обираються за пропорційною системою у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за виборчими списками від політичних партій (виборчих блоків).

Виборчий процес, згідно нового законодавства, передбачав такі етапи: «1) складання списків виборців; 2) утворення одномандатних округів; 3) утворення виборчих комісій; 4) висування та реєстрація кандидатів; 5) проведення

передвиборної агітації; 6) голосування; 7) підрахунок голосів та встановлення результатів виборів; 8) реєстрація обраних депутатів». Тривалість виборчого процесу складала 90 днів.

Варто зазначити, що в новому законі вперше були чітко визначені суб'єкти виборчого процесу, визначені їх права та обов'язки. До них законодавець відніс: «1) громадяни України, які мають право голосу; 2) кандидати у депутати, зареєстровані у порядку, встановленому законом; 3) виборчі комісії; 4) органи державної влади та місцевого самоврядування у випадках, передбачених законом; 5) партії (блоки), які висунули кандидатів у депутати; 6) офіційні спостерігачі від партій (блоків) — суб'єктів виборчого процесу, від кандидатів у депутати, від іноземних держав і міжнародних організацій». Проте, попри детальну регламентацію всіх етапів виборчого процесу, практична реалізація більшості положень закону вказала як на прогалини існуючого виборчого законодавства, так і на необхідність їхнього удосконалення.

Виборчий бар'єр залишився незмінним в межах 4%. При переведенні голосів у депутатські мандати використовується методика Т. Хейра.

25 березня 2004 року прийнятий Закон України «Про вибори народних депутатів України», який запроваджує пропорційну виборчу систему із закритими списками. Майже одночасно з цим був ухвалений Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», який передбачав, що за мажоритарною системою відносної більшості обираються сільські та селищні ради, а також сільські, селищні та міські голови, а за пропорційною виборчою системою із закритими списками обиралися міські, районні у містах, районні, обласні ради, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, ради міст Києва та Севастополя.

Для організації «третього туру» виборів між Віктором Ющенком та Віктором Януковичем був прийнятий Закон України «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при

повторному голосуванні 26 грудня 2004 року» від 8 грудня 2004 року з метою власне легітимації цього процесу.

Вибори 26 березня 2006 року відбулися відповідно до нового Закону «Про вибори народних депутатів» за партійними списками, тобто у відповідності до пропорційної виборчої системи. Це зумовило істотні відмінності як в організації підготовки та проведення виборів, так і в характері виборчих заходів.

Проте, новий законодавчий акт мав низку дискусійних положень, а тому не завершив еволюцію виборчого законодавства України. До таких положень відносять: 1) пропорційна виборча система з жорстким загальнонаціональним списком кандидатів деперсоніфікує виборчий процес. За таких умов раціональною видається думка про застосування пропорційної системи регіональних партійних списків (так званий роз'єднаний електорат) або методу голосування з преференціями, тобто пропорційної системи з відкритими списками. 2) питання виборчого бар'єру, який закріплено на рівні 3%. Існує думка про необхідність його підвищення до 5-7 %. 3) потребують вдосконалення норми закону щодо проведення передвиборної агітації.

Законом України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 року було залишено без змін мажоритарну систему відносної більшості щодо виборів сільських та селищних рад, а також сільських, селищних та міських голів, проте впроваджено змішану виборчу систему для виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад, тобто повертає систему, яка функціонувала вже до цього.

Вчергове до змішаної системи виборів парламентаріїв повертає прийнятий Закон України «Про вибори народних депутатів України» 17 листопада 2011 року.

Зрештою, Закон України «Про місцеві вибори» прийнятий 14 липня 2015 року докорінно змінював попередню систему. Так, визначалось, що вибори міського голови в містах із кількістю виборців 90 тисяч і більше проводяться за

мажоритарною системою абсолютної більшості, вибори міського голови решти міст, а також старости, сільського та селищного голів, депутатів сільських та селищних рад – за мажоритарною системою відносної більшості, а обрання депутатів Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад проводяться за пропорційною виборчою системою в багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками місцевих організацій політичних партій із закріпленням кандидатів у територіальних округах.

Таким чином, в Україні змішана виборча система діяла у період з 1998 року до 2006 року з рівним співвідношенням мажоритарної та пропорційної частин.

В аспекті цього питання з об'єктивної точки зору, все ж варто говорити не стільки про пошуки оптимальної системи, яка б ураховувала максимальне волевиявлення народу як джерела права, а все ж про політизацію цього питання і свідоме маніпулювання результатами виборів в інтересах когось із акторів політичного процесу.

Варто все ж зазначити, що використання змішаної виборчої системи було обумовлено низкою причин. Зокрема, проблема полягала в тому, що переважна більшість політичних партій не були активними суб'єктами політичної системи українського суспільства, державного управління, виборчого процесу. Потрібні були нові механізми активізації діяльності політичних партій, залучення їх до виконання владних функцій, переорієнтація свідомості громадян щодо оцінки ними не тих чи інших осіб, а політичних програм партій. Разом з тим стара еліта (партійно-господарська номенклатура) намагалася залишитися при владі(44).

У 2014 році вкотре у вітчизняній правотворчій практиці була реанімована ідея кодифікації виборчого законодавства. Верховній Раді України були запропоновані нові Законопроекти Виборчого кодексу України від 4 червня 2014 року та від 16 червня 2014 року.

Так, усі перешкоди, які спіткали Україну на цьому шляху можемо визначити наступним чином: 1) відсутність компромісу щодо необхідності кодифікації й концептуальних положень майбутнього Виборчого кодексу; 2) нестабільність

виборчого законодавства; 3) дискусії щодо предмета регулювання Виборчого кодексу; 4) відсутність належної правової основи для кодифікації виборчого законодавства.

Визначення виборчої системи є суверенним правом кожної держави, проте такі часті зміни виборчої системи не сприяють стабільності виборчого законодавства та виборчої системи.

Зрештою, 19 грудня 2019 року був прийнятий Виборчий кодекс, який регулює всі види виборів, який набрав чинності 1 січня 2020 року.

Зміна виборчої системи позначилася на всіх структурних частинах виборчого закону, призвела до оновлення нормативного матеріалу. Зміна виборчої системи була необхідна для того, щоб виборці, а не політичні партії впливали на те, які кандидати від партій отримують мандати у місцевих радах та парламенті. Для цього було запроваджено у Виборчому кодексі пропорційну виборчу систему з відкритими списками.

Проте, варто зазначити, що історичний шлях кодифікації виборчого законодавства був тривалим і не надто безхмарним. Необхідно відзначити, що законотворці давно піднімали проблему і займались систематизацією і кодифікацією виборчого законодавства. Починаючи з 2008 року, велося системне розроблювання проекту Виборчого кодексу України (Законопроект від 23 березня 2010 року №42341).

Цей проект отримав загалом схвальні відгуки Ради демократичних виборів Європейської комісії «За демократію через право» і Венеціанської комісії (ще в 2010 році

У відповідному Висновку від 20 грудня 2010 році №593/2010 подано конкретні рекомендації щодо вдосконалення окремих положень Виборчого кодексу України, рекомендовано створити Робочу групу з виборчого законодавства, що яка мала включити представників опозиційних партій і громадянського суспільства, а також схвалено «зобов'язати українську владу реформувати виборче законодавство та прийняти Виборчий кодекс».

З прийняттям Виборчого кодексу всі види виборів в Україні тепер регулюються єдиним нормативно-правовим актом. Хоча законодавчі засади функціонування Державного реєстру виборців і ЦВК далі залишаються визначеними Законами України «Про Державний реєстр виборців» і «Про Центральну виборчу комісію».

Цим нормативно-правовим актом були закріплені, зокрема, виборчі права громадян. Так, частина 2 статті 6 Кодексу передбачає, що основними виборчими правами громадян України є: «1) право вільно обирати (право голосу на виборах); 2) прав бути обраним, тобто закріплю активне і пасивне виборче право».

Серед принципів виборчого процесу, які закріплює Кодекс: «пряме виборче право; вільні вибори; добровільність участі у виборах; таємне голосування; особисте голосування; чесні вибори».

Відповідно до статті 21 Кодексу виборчий процес здійснюється на засадах: 1) гарантії виборчих прав; 2) дотримання принципів виборчого права; 3) законності та заборони протиправного втручання; 4) політичного плюралізму та багатопартійності; 5) публічності і відкритості; 6) свободи передвиборної агітації, рівного доступу всіх кандидатів до ЗМІ; 7) неупередженості органів держави та місцевого самоврядування.

Відповідно до Виборчого кодексу вибори Президента та міських голів із кількістю виборців 75 тисяч і більше відбуваються за мажоритарною системою абсолютної більшості, вибори народних депутатів, а також у сільські, селищні та міські ради, якщо кількість виборців у відповідній громаді становить 10 тисяч і більше, районні та обласні ради та Верховну Раду Автономної Республіки Крим – за пропорційною виборчою системою із відкритими списками, у той же час на виборах сільського, селищного та міського голови в містах із кількістю виборців до 75 тисяч передбачена мажоритарна виборча система відносної більшості в єдиному одномандатному окрузі.

Відповідно до нового Виборчого кодексу вибори до парламенту відбуваються за пропорційною системою з відкритими регіональними списками,

що дає змогу виборцям впливати на те, хто від партій потрапить до Верховної Ради.

Згідно з чинним Виборчим Кодексом депутатом може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом 5 останніх перед днем виборів років. Тобто, законодавець закріпив віковий ценз, ценз громадянства, ценз дієздатності (в контексті критерію наявності права голосу), а також ценз осілості.

Вибори депутатів проводяться у єдиному загальнодержавному багатомандатному окрузі, який включає в себе всю територію України та закордонний округ.

Право висування кандидатів у депутати реалізується виборцями через партії. Висування кандидатів у депутати партією, формування та затвердження загальнодержавного виборчого списку та регіональних виборчих списків здійснюються на її з'їзді (зборах, конференції). Партія може висунути кандидатом у депутати особу, яка є членом цієї партії, або безпартійну особу.

Таким чином, у нових виборах кандидати в народні депутати зможуть висуватися тільки від політичних партій, можливість стати самовисуванцем скасована.

За новим Виборчим кодексом замість 225 (як було раніше) територію країни поділять на 27 виборчих регіонів, які практично співпадають із територіями більшості областей. Південним виборчим регіоном стане територія, до якої ввійде Херсонська область разом із тимчасово окупованими Кримом та Севастополем. У Дніпропетровській області буде створено два округи: 1 – Кривий Ріг, місто Кам'янське та інші міста і райони правобережжя Дніпра; 2 – обласний центр та населені пункти лівобережної частини області. У Києві також буде сформовано два регіони: лівобережний (до нього ввійдуть і Голосіївський та Печерський райони міста) та правобережний, до якого включається і закордонний виборчий округ. У кожному окрузі усі партії висуватимуть свій список для конкретного регіону. За словами експертів, зробити свідомий вибір

для виборця буде не складно, оскільки у такому списку буде від 5 до 20 кандидатів.

Загальнодержавний виборчий список партії повинен складатися не більше ніж із 450 кандидатів у депутати.

Чинний кодекс також передбачає, що з числа кандидатів, включених до загальнодержавного виборчого списку, окрім кандидатів, включених під першими 9 номерами до загальнодержавного виборчого списку, партія на тому самому з'їзді (зборах, конференції) формує і затверджує регіональні списки кандидатів у депутати у кожному виборчому регіоні. Регіональний виборчий список партії повинен включати не менше п'яти та не більше вісімнадцяти кандидатів.

Кожен кандидат у депутати, включений до загальнодержавного виборчого списку, також має бути включений до одного з регіональних виборчих списків, окрім кандидатів, включених під першими дев'ятьма номерами до загальнодержавного виборчого списку. Кандидат не може бути включений до загальнодержавного виборчого списку партії більше ніж один раз, а також до двох чи більше різних регіональних виборчих списків».

Порядок кандидатів у загальному списку затверджує партія на з'їзді. Так само партія затверджує місця у списках кандидатів у округах. І навіть коли кандидати на нижчих позиціях набирають більше голосів, ніж перший номер в окрузі, але не долають 25% виборчої квоти (цих голосів достатньо, щоб отримати один мандат), то мандат отримує перший номер окружного списку, скільки б голосів він не набрав.

Наразі, законотворцями декларується, що такі новели виборчого законодавства, а саме: персоніфікація партії та політики, що означає, що мандати віддаються кандидатам, які отримали найбільшу кількість голосів виборців у регіоні, а не тим з кандидатів, яких партія поставила на перші місця в регіональному виборчому списку, все ж видаються дещо декоративними[57].

Кандидат може перемогти, якщо він на високих позиціях обох списків (у так званій прохідній частині), а 25% виборчої квоти може отримати лише

представник доволі рейтингової партії. Таким чином, на наше переконання, фактично мінімізується вплив виборця на формування персонального складу представницьких органів влади.

На початку виборчої кампанії партії розподіляють усіх своїх кандидатів на 27 регіональних списків, а територія України, відповідно, ділиться на 27 виборчих округів, про що зазначено вище.

Новелою цього Кодексу є саме спосіб підрахунку голосів та тип виборчого списку. Так, у бюлетені виборець має заповнити дві графи: номер партії і номер кандидата від цієї партії. До Верховної Ради проходять лише партії, які подолають загальнонаціональний бар'єр у 5%. Гарантовано місця отримують перші 9 кандидатів з партійного списку.

Для обрахунку виборчої квоти загальну кількість голосів, подану за партію, які долають бар'єр, ділять на 450 депутатських мандатів. Після чого загальну кількість поданих за партію в регіоні голосів ділять на виборчу квоту. Результат ділення відповідає кількості місць партії у Верховній Раді, не рахуючи перших 9 кандидатів.

Ще однією новелою Виборчого кодексу є закріплення гарантії гендерної рівності. Так, під час формування загальнодержавного та регіональних виборчих списків партія повинна забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місцях з першого по п'яте, з шостого по десяте і так далі) кожного виборчого списку чоловіків і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі).

У разі формування партією загальнодержавного та регіональних виборчих списків з кількістю кандидатів у депутати, яка не є кратною п'яти, до останніх у списку кандидатів (від 1 до 4) застосовується вимога щодо почергового включення кандидатів різної статі до списку.

Так званий «принцип гендерної рівності» можемо розуміти двояко. З одного боку законодавець чітко закріпив рівність прав кандидатів різної статі, що позитивно впливає на баланс виборчих прав. Проте, з іншої сторони виникає суттєва проблема, а саме: указаними положеннями Кодексу, законодавець фактично нівелював професійні якості кандидатів, звівши вимоги до них

виключно до статевої ознаки. Більше того, законодавець закріпив порядок включення цих кандидатів до виборчих списків, тобто втрутився до дискрецію керівництва політичної партії обрання черговості своїх представників. Зважаючи на надвисокий 25% поріг, який має подолати кандидат, якому віддали перевагу виборці по відкритій системі пропорційного голосування, виправити черговість загальнонаціонального списку на практиці вбачається надто складно.

Що стосується виборів Президента, то відповідно до статті 74 Виборчого кодексу Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування за мажоритарною системою абсолютної більшості. Так, суттєвої новизни щодо цього виду виборів виборчий Кодекс не вніс.

Так, президентом України може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг 35 років, має право голосу, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років (стаття 75 Кодексу). Тобто, законодавець визначив віковий, освітній цензи, а також ценз осілості для кандидата на пост глави держави. Проте, у контексті цього питання можемо також зазначити і про майновий ценз, з огляду на те, що Кодексом передбачена грошова застава кандидата на пост, яка становить майже 4 мільйони гривень станом на 2021 рік.

Кандидат на цей пост може бути висунутий партією або шляхом самовисування.

Якщо до виборчого бюлетеня для голосування у день виборів було включено більше двох кандидатів на пост Президента України і за результатами голосування у день виборів Президента України жоден кандидат не був обраний відповідно до вимог частини третьої цієї статті, Центральна виборча комісія приймає рішення про проведення повторного голосування. Якщо менше 2 кандидатів передбачав бюлетень, то таке рішення приймає Верховної Ради України на підставі подання ЦВК.

До виборчого бюлетеня для повторного голосування включаються два кандидати на пост Президента України, які за результатами голосування у день

виборів одержали найбільшу кількість голосів. Тобто, у 2 турі виборів приймають участь лише 2 кандидати, які набрали найбільшу підтримку електорату.

Виборчий кодекс встановлює, що одна і та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два терміни поспіль. Особа, повноваження якої на посаді Президента припинені достроково з підстав, встановлених Конституцією, не може бути висунута кандидатом на пост Президента на позачергових виборах, призначених у зв'язку із зазначеним припиненням повноважень.

Що стосується місцевих виборів, то суттєвою новелою є чітко прописана процедура відкликання депутатів за народною ініціативою, тобто імперативний мандат. Ініціатором відкликання може бути партія або виборці.

Підстави для відкликання депутата місцевої ради за народною ініціативою: невідповідність практичної діяльності депутата передвиборній програмі місцевої парторганізації, від якої його обрали, або програмі партії; невиконання депутатом місцевої ради обов'язку звітувати перед виборцями і проводити зустрічі з ними; невходження депутата, обраного в багатомандатному окрузі, до фракції місцевої організації партії, за виборчим списком якої його обрано, або припинення членства депутата місцевої ради у фракції. Словосполучення «припинення членства у фракції» слід розуміти не тільки як добровільний вихід депутата з фракції, але і його виключення.

Тобто, можемо констатувати, що на місцевому рівні вводиться жорсткий партійний контроль.

Зазначимо також, що нове законодавство закріплює положення про особливості процедури проведення усіх видів виборів в Україні. Можливе одночасне проведення загальнодержавних, як президентських, так і парламентських виборів, із місцевим референдумом, позачерговими, повторними, проміжними, першими, додатковими місцевими виборами. Виборчий кодекс встановлює, що офіційними спостерігачами на виборах в

Україні не можуть бути громадяни або піддані держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що процес удосконалення виборчого законодавства України має перманентний характер і триває протягом усього періоду незалежності України. Фактично зміни до українського виборчого законодавства вносились перед кожними загальнонаціональними виборами. Зазначимо, що кодифікація виборчого законодавства безперечно значний та вагомий крок у його розвитку.

Усе це зумовлює необхідність активізації роботи щодо правової освіти населення з питань виборчого права та виборчого процесу. Адже тільки за умови свідомого, правильного й однакового застосування всіма учасниками виборчого процесу правових норм можна сподіватися на те, що вибори відбудуться в повній відповідності до міжнародно-правових стандартів і положень наразі кодифікованого виборчого законодавства.

Варто зазначити, що новели виборчого законодавства України привнесуть чимало позитивних зрушень в аспекті розвитку виборчого системи України, а також політичної системи в цілому. Позитивним вбачається перш за все впровадження пропорційної системи з відкритими списками.

Така система дозволить громадянам під час голосування вирішувати не тільки долю політичних партій, але й того, хто із представників політичної сили, за яку вони віддали свій голос, стане народним депутатом. Разом з тим, існують і суттєві ризики щодо цих норм Кодексу.

Так, прийнята редакція Кодексу встановлює не зовсім вдалий варіант реалізації відкритих списків, адже процедура підрахунку голосів буде суттєво ускладнена, що спричинить значні труднощі для усіх членів дільничних і окружних виборчих комісій під час встановлення результатів виборів, і цілком може спричинити недостовірні підсумки голосування.

Сумнівними також вбачаються такі положення Кодексу як високий (25%) бар'єр, який має подолати кандидат, якому віддали свої преференції виборці, за для подолання черговості списків виборців, що запроваджена партійним

керівництвом на з'їзді. Викликає неоднозначне ставлення так звана «гендерна квота», ризиком існування якої є підміна критерію професіоналізму на критерій статевої приналежності того чи іншого кандидата. Зважаючи на вже згаданий високий бар'єр, для подолання черговості списку, нівелювати таку гендерну вимогу законодавства на практиці видається досить складно.

До того ж, часті зміни до виборчого законодавства, навіть вже після прийняття Кодексу, свідчать про дещо радикальність його положень, а також часткову відсутність ефективності прикладного застосування.

Висновки

Узагальнивши теоретичні засади дослідження виборчих систем, дійшли висновку, що ідеальної виборчої системи світова електоральна практика не знала. Кожна виборча система має і переваги і недоліки. Поява змінного типу виборчої системи була покликана увібрати позитивні риси кожної системи і нівелювати їхні недоліки.

При вирішенні питання щодо вибору найбільш оптимальної виборчої системи з-поміж усіх систем, які практикуються у світі, потрібно враховувати певні фактори: забезпечення представництва (ідеологічного, географічного); вплив виборчої системи на стабільність партійної системи; дієвість уряду; забезпечення взаємозв'язку між обраними депутатами, президентом з виборцями; зрозумілість системи для виборців тощо. Країни, у яких вибори проводяться за мажоритарною системою постійно зменшується.

Дослідивши специфіку функціонування виборчих систем в Російській Федерації та Республіки Білорусь, дійшли висновку, що вибір типу виборчої системи досліджуваних держав потерпає від політизації цього питання, що призвела до частоті її зміни. Висхідною точкою розвитку виборчої системи цих країн, як до речі й України, є виборче законодавство СРСР.

Можемо констатувати, що найбільш регресивним видається виборча система Білорусі, яка фактично залишилась незмінною з часів Радянського Союзу. Виборча система Російської Федерації перебуває на етапі розвитку, адже більшою мірою ураховує волевиявлення більшості виборців.

Проаналізувавши особливості функціонування виборчої системи в сучасній Україні, дійшли висновку, що питання пошуку оптимальної виборчої системи для України сьогодні не втрачає своєї актуальності й залишається відкритим. Виборче законодавство України зазнає постійного вдосконалення в напрямі врахування негативних уроків попередніх виборчих кампаній і наближення його до міжнародних стандартів демократичних виборів.

У Кодексі належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії акцентується увага на тому, що за умови дотримання базових принципів виборів

будь-яка виборча система є допустимою і можливою. Подібна позиція була зафіксована і на національному рівні рішеннями Конституційного Суду України, згідно з якими питання визнання виборчої системи є повноваженням парламенту і «питанням політичної доцільності».

На нашу думку, найбільш оптимальною виборчою системою є пропорційна виборча система з відкритими списками. Така система хоча і введена в новому Виборчому Кодексі, проте положення цього Кодексу потребують деяких змін з метою оптимального його функціонування.

Список використаних джерел

1. Анохина Н.В., Мелешкина Е.Ю. Смешанная и пропорциональная избирательные системы в условиях российского президентализма // Электоральное пространство современной России. Политическая наука: Ежегодник 2008. – М. - 2009.
2. Арановский К.В. Государственное право зарубежных стран [Електронний ресурс]/ К.В.Арановский. – Режим доступа: <http://www.pravoznavec.com.ua/books/127/25/#chlist>. – Назва з екрана.
3. Арустамов Л.Г. Особенности становления и эволюции избирательной системы России // Вестн. Гос. ун-та управления. 2010. - №22 // Режим доступа: <https://guu.ru/files/referate/arustamov.pdf>. – Назва з екрана.
4. Афанасьєва М. Виборча система: поняття та сучасне розуміння // Юридический вестник / Одесская национальная юридическая академия. – Одесса, 2012. – № 1. – С. 21-30.
5. Афанасьєва М. Поняття «виборча система»: вітчизняний та зарубіжний досвід // Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/637>. – Назва з екрану.
6. Афанасьєва М.В. Виборча інженерія в Україні : монографія / М.В. Афанасьєва. – Одеса : Юрид. л-ра, 2014. – 384 с.
7. Баликіна Л.І. Парламентська виборча система в Україні та Білорусії: порівняльні аспекти / Л.І. Баликіна // Еволюція наукової думки в контексті європейського вибору України: матеріали Науково-практичної конференції (Київ, 21 жовтня 2015 року) / Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». – К.:Університет економіки та права «КРОК», 2015. – С. 317-318.
8. Бандурка О. М., Древаль Ю. Д. Парламентаризм в Україні: становлення і розвиток: Монографія. – Х.: Ун-т внутр. справ, 1999. – С. 127.
9. Баранівський В.Ф. Політологія: Підручник/ В.Ф. Баранівський. – Київ: Національна академія управління, 2016. – 236 с.

10. Барышева Е. Что нужно знать о выборах-2021 в Госдуму. Deutsche Welle (16 сентября 2021) // режим доступу: <https://www.dw.com/ru/chto-nuzhno-znat-o-vyborah-v-gosdumu-2021/a-59189582>. – Назва з екрана.

11. Бекешкіна І. Українські партії на парламентських виборах і структурованість українського суспільства / І. Бекешкіна // Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг ; за заг. ред. д-ра екон. наук Н. Ворони, д-ра соц. наук М. Шульги. - К. : Ін-т соціології НАН України, 2012. - 660 с.

12. Белов С.А. Избирательная система как правовой институт. – СПб.: Издательский Дом С.-Петерб. гос. Ун-та, Издательство юрид. ф-та С.-Петерб. Ун-та, 2005. – 120 с.

13. Бута В. Избирательная система СССР: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – С. 10; Крутоголов М. А. Выборы в СССР и в странах капитала. – С. 19 – 21.

14. Бучин М. Виборчі цензи як атрибут демократичних виборів / М.Бучин, Я.Міщенко // Гуманітарні візії. — Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. — Том 5. — № 1. — С. 1–6.

15. Бучин М. Принцип гласних виборів як елемент демократичної політичної системи / М.Бучин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : [збірник наукових праць] / Національний університет "Львівська політехніка" [та інші]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2010. – Випуск 22. – С. 41–45. – Бібліографія: 7 назв.

16. Бучин М. Принцип свободи агітації: суть та особливості реалізації під час виборчих кампаній / М. Бучин // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. - 2012. - Вип. 607-609. - С. 206-211. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvchnuipmv_2012_607-609_36. – Назва з екрана.

17. Вавринчук М.П. Політологічні аспекти державного управління. - Хмельницький : ТОВ "Поліграфіст-2", 2012. - 272 С.

18. Виборче право України. Навчальний посібник / За ред. В.Ф.Погорілка, М.І.Ставнічук — К.: Парламентське вид-во, 2003. — 383 с.

19. Виборчий Кодекс [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України від 14.02.2020 — 2020. — № 7. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/396-20>.

20. Володина С. В. Параметры избирательной системы как объект реформирования: техно- логии влияния // Полис. — 2014. - № 5.

21. Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю., Скубій І. В. Політологія: підручник. — Харків, ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017. — 180с.

22. Гелей С.Д. Політологія : навчальний посібник / С.Д. Гелей, С.М. Рутар. — 7-ме вид., перероб. і доп. — Київ : Знання, 2008. — 415 с.

23. Гончарук В.П. Виборча система як чинник розвитку партійної системи /В.П. Гончарук // Вісник Київського національного університету імені Т.Шевченка. — Філософія. Політологія. — 2003. — № 59-61. — С.148-151.

24. Гонюкова Л. В. Політичні партії України: сучасність та перспективи розвитку / Л. В. Гонюкова / Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». — К., 2014 — 19 с.

25. Гонюкова Л.В. Політичні партії як суб’ єкти державної політики в сучасній Україні : дис. ... д-ра держ. упр. : 25.00.01 / Л.В. Гонюкова ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — К., 2010. — 484 арк.

26. Даль Р. Возможности усовершенствования выборных законодательных органов Российской Федерации. Сравнительный обзор избирательных систем. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: [http:// www.ifes.ru/library/articles/rus/](http://www.ifes.ru/library/articles/rus/). — Назва з екрана.

26. Демократичні принципи виборів: суть та типологія / М. Бучин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. пр. — Львів, 2008. — Вип. 20 — С. 37-42.

26. Демченко В. Г. Мажоритарна виборча система: порівняльно-правова характеристика / В. Г. Демченко // Молодий вчений. - 2016. - № 11. - С. 292-296. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_11_71. — Назва з екрана.

29. Дем'яненко М. І. Прозорість виборчого процесу як важливий фактор чесних виборів / М. І. Дем'яненко // Вибори і референдуми в Україні: проблеми теорії і практики: Збірник. – К.: Центральна виборча комісія, 2001. – 360 с.

30. Дослідження найбільш поширених у світі пропорційних виборчих систем і перспектив їх запровадження у національне державотворення та правотворення : аналітична доповідь / Нац. ін-т стратегічних досліджень; [Фісун О.А. та ін.]. – Київ : НІСД, 2007. – 120 с.

31. Дюверже М. Политические партии / Пер. с франц. – М.: Академический проект. – 2005. – 544 с.

32. Закон України «Про вибори народних депутатів України» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 16.03.2012 — 2012 р. — № 10. — с. 416. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#Text>.

33. Закон України «Про вибори президента України» [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України офіційне видання від 09.04.1999 — 1999. — № 12, с. 3. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/474-14>.

34. Закон України «Про місцеві вибори» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 18.09.2015 — 2015 р. — № 37-38. — с. 1786. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text>.

35. Избирательный кодекс Республики Беларусь [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://rec.gov.by/uploads/files/kodeks.pdf>.

36. Керимов Д.А. Философские основания политико-правовых исследований /Д.А. Керимов. – М.: Мысль, 1986. – С. 208-209.

37. Керимов А. А. Избирательные системы: проблемы выбора для современной России / А. А. Керимов // Известия Уральского федерального университета. Сер. 3, Общественные науки. — 2016. — № 2 (152). — С. 70-79.

38. Кіс Т. Виборчі системи та їхні політичні наслідки // Нова політика. – 1996. - № 2. – С. 22-33.

39. Кириченко В.М. Теорія держави і права: модульний курс: Навч. посіб. / В.М. Кириченко, О.М. Куракін . – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.

40. Ключковський Ю.Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні : монографія / Ю.Б. Ключковський ; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т "Києво-Могилян. академія". – Київ : Ваіте, 2018. – 906. – Монографія представлена як дисертація. – Бібліогр.: с. 785-884 та в підрядк. прим.

41. Конверський А. Є. Логіка: підручник. – 2-ге вид., виправлене / А. Є. Конверський. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2017. – 391 с.

42. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

43. Костецька Л. Порівняльний аналіз виборчих систем / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis_64. – Назва з екрану.

44. Лейкман Э. Исследование мажоритарной и пропорциональной избирательных систем / Э. Лейкман, Дж. Ламберт. / Пер. с англ. Г. И. Морозова; под ред. А. С. Шугаева. – М.: Изд-во «Иностранная литература», 1958. – 313 с.

45. Любарев А. Е. Мажоритарная избирательная система абсолютного большинства: российский опыт // Политэкс. – 2015. - № 3. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/mazhoritarnaya-izbiratel'naya-sistema-absolyutnogo-bolshinstva-rossiyskiy-opyt/viewer>. – Назва з екрана.

46. Марцеляк, О. В. Правова природа й види цензів у виборчому праві [Текст] / О. В. Марцеляк, С. М. Марцеляк // Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Право / голов. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Вип. 33. Т. 1. – С. 79–93. – Бібліогр.: с. 92–93

47. Мельниченко В. Виборчі системи у світовій політичній практиці // Віче. – 1997. - №3. – С.74-88.

48. Наход М. А. Виборчі системи та їх вплив на управління виборчим процесом (історико-порівняльний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного

управління» / М. А. Наход ; Львівськ. регіон. ін.-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Львів, 2012. – 20 с.

49. Нестерович В.Ф. Виборче право України: Підручник / В.Ф. Нестерович. Київ: Видавництво Ліра-К. – 2017. – 504 с.

50. Никитин А.Ф. Избирательное право: избирательный процесс / А.Ф.Никитин. М.: Открытый мир. – 1996. – 322 с.

51. Оніщенко Н.М. Теорія держави і права: Академічний курс / За ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 112 с.

52. Піча В.М. Політологія : Навч. посібник для студ. вищ. закладів освіти I-II рівнів акредитації / В.М. Піча, Н.М. Хома. – 2-е вид., випр. і доп. – Київ. Львів : Каравелла. Новий Світ-2000, 2001. – 328с.

53. Політологія : навчальний посібник / [В.С. Бліхар та ін.] ; за заг. ред. М.П. Гетьманчука. – Київ : Знання, 2011. – 415, [1] с. : іл., табл. – Авт. зазнач. на звороті тит. арк. – Бібліогр.: с. 396-415.

54. Політологія : Навчально-методичний комплекс. Підручник для студ. вищ. навч. закл. / МОНУ; КНУТШ; Ф.М. Кирилюк, М.І. Обушний, М.І. Хилько, В.Ф. Цвих, С.О. Тимошенко та ін. За ред. Ф.М. Кирилюка. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 704с.

55. Рибачук М. Аналіз концепцій сучасних моделей виборчих систем / М. Рибачук, Б. Райковський // Політичний менеджмент : український науковий журнал : Політологія. Соціологія. Психологія. Конфліктологія / Україн. центр політ. менеджменту ; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України ; редкол.: В. Андрущенко, М. Багмет, В. Бакіров [та ін.]. – Київ, 2009. – № 3 (36). – С. 46-59

56. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про вибори народних депутатів України" (справа про вибори народних депутатів України) від 26 лютого 1998 року № 1-рп/1998 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-98#Text>. – Назва з екрана.

57. Романюк А. Оцінка пропорційності виборчих систем країн Західної Європи та України: порівняльний аспект // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007. – № 2 (8). – С. 58-63.

58. Романюк А. Партії та електоральна політика : Монографія / Анатолій Романюк, Юрій Шведа; ЛНУ ім. І. Франка. Центр політичних досліджень. – Львів : Астролябія, 2005. – 366 с.

59. Руппель А. Принципы избирательного права как критерий демократичности избирательных систем : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право, муниципальное право» / А. Руппель; Центр государства и права Российской академии управления. – М., 1993. – 18 с.

60. Савков А.П. Державне управління виборчим процесом в Україні: теоретико- методологічні засади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01 / А.П. Савков ; ВР України, Ін-т законодавства. – К., 2010. – 36 с.

61. Ставнічук М.І. Виборче право // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005.

62. Ставнічук М. І. «Закрита» виборча система вичерпала себе / М.І. Ставнічук // Дзеркало тижня. – 2009 р. – №11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://gazeta.dt.ua/POLITICS/zakrita_viborcha_sistema_vicherpala_sebe.html.

63. Скрипкина Ж. Избирательные системы и технологии: Учеб. пособие. – М.: Вузовский учебник, 2006. – 174 с. 10. Словник-довідник політологічних термінів / За ред. М.Гетьманчука, П.Ткачука. – Львів: Військовий інститут Національного університету “Львівська політехніка”, 2006. – 228 с.

64. Смокович М. Вплив цензу "осілості" на реалізацію пасивних виборчих прав громадян України, що балотуються до законодавчого органу влади // Юридична Україна : щомісячний науковий журнал / Київ. регіонал. центр Нац.

акад. правових наук України ; ТОВ "Юрінком Інтер". – Київ, 2015. – № 1. – С. 23-33.

65. Старинец Д. Избирательные системы, избирательное право [Електронний ресурс] / Д.Старинец. – Режим доступа: <http://www.revolution.allbest.ru/law/00002609.html>. – Назва з екрана.

66. Тодика Ю.М. Конституція України: проблеми теорії і практики: Монографія. / Ю.М. Тодика – Х. : Факт, 2000. – 608 с.

67. Федеральный закон «О выборах Президента Российской Федерации» от 10.01.2003 №19-ФЗ // – Режим доступа: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102079674>.

68. Хоптяр Ю.А. Основні характеристики конституції України як основного закону держави // Хоптяр Ю. А. Основи конституційного права України : Курс лекцій / Ю. А. Хоптяр; Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т. - Коломия : Вид.-полігр. т-во "Вік"; Кам'янець-Поділ.: Приват. вид-во "Оіум", 2000. – 159 с. – С. 151-158.

69. Шведа Ю. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. – Львів, 2010. – 462 с.

70. Шляхтун П.П. Політологія : історія та теорія : підручник для студентів ВНЗ / П.П. Шляхтун ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ : Центр учбової літератури, 2016. – 471 с.

71. Юридична енциклопедія : в 6 т. / НАНУ, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; [ред. Ю.С. Шемшученко та ін.]. – Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана. – Т. 1 : А - Г. – 1998. – 672 с.

72. Юрій М.С. Політологія : підручник / Юрій М.Ф. – Київ : Дакор; КНТ, 2006. – 416 с.